JAARGANG I 1946 AFLEVERING 10

DE NIEUWE STEM

ONDER REDACTIE VAN:

N. A. DONKERSLOOT

J. P. B. DE JOSSELIN DE JONG

O. NOORDENBOS

H. J. POS, H. M. VAN RANDWIJK

JAN ROMEIN

VAN LOGHUM SLATERUS' UITGEVERSMIJ N.V.
ARNHEM

DE NIEUWE STEM, Maandblad voor Cultuur en Politiek, verschijnt zoveel mogelijk de eerste van iedere maand. Men wordt verzocht kopy enz. **niet te zenden aan de redacteuren persoonlijk,** maar aan het Secretariaat der Redactie:

Dr O. NOORDENBOS, Rooseveltlaan 105 I, Amsterdam Z. Tel. 20767.

Voor aangetekende stukken postkantoor Waalstraat.
Inzendingen worden alleen in behandeling genomen, **wanneer postzegels zijn bijgevoegd en het adres op de kopy zelf is vermeld.**

Het abonnement loopt van 1 Jan.—31 Dec. en kost **f 5.—*** per kwartaal franco per post in het binnenland; de prijs van afzonderlijke nummers is **f 2.15***.

De omvang bedraagt voorlopig 4 vel per afl.

Het adres der Administratie is: VAN LOGHUM SLATERUS' UITGEVERSMAATSCHAPPIJ N.V. ARNHEM.

Toegezonden boeken:

C. VAN VOLLENHOVEN, **De eendracht van het land.** 's Gravenhage, Nijhoff, 6de druk.

DAVID DE JONG, **Maurits Dekker.** Leiden, Sijthoff.

J. F. DE JONGH, **De Vernieuwing van ons staatkundig bestel.** Arnhem, Van Loghum Slaterus.

R. A. V. BARON VAN HAERSOLTE, **De staat als zuivere vorm des menschen.** Zwolle, Tjeenk Willink.

Z. STOKVIS, **Stalin, „Socialisme in één land".** Amsterdam, Vrij Nederland.

S. HOFSTRA, **De houding van den mensch tegenover de natuur.** Arnhem, Van Loghum Slaterus.

ANTON VAN DUINKERKEN, **Het erfdeel van de Vreugdebloem.** Amsterdam—Antwerpen, Pantheon-L. J. Veen.

A. P. TSJÉCHOW, **Verhalen,** vertaald door Aleida G. Schot. 's Gravenhage, Boucher.

(Wordt voortgezet)

INHOUD VAN DIT NUMMER

		Bladz.
G. J. Resink	**Verzen uit Indonesië**	**609**
Dr A. J. P. Tammes	**De Nederlandse buitenlandse politiek**	**614**
Max Dendermonde	**Verzen**	**626**
J. Suys	**Volkssouvereiniteit, mensenrechten en unanimiteit**	**629**
R. Blijstra	**Laatste onderhoud (slot)**	**643**
Boekbespreking:		
Mea Mees-Verwey	**Dr J. Hulsker, Aart van der Leeuw**	**661**
R. F. Beerling	**Irrationeel filosoferen (Dr H. Oldewelt, De plaats van den mens in de totaliteit van het leven**	**670**

VERZEN UIT INDONESIË

door

G. J. RESINK

PELABOEHAN RATOE

De vissers vallen binnen met de vloed
en brengen uit de zoele schelpen baaien
van de zuidkust, waarlangs nog oerwoud woedt,
de nalust van de nacht en dode haaien.

Wild komen rollers rizophoren paaien
om weg te waden naar hun witte gloed,
en ik voel roggen scheren, kwallen waaien
en stromen gleren door mijn brak, kalm bloed.

Maar ik blijf stil, tot kustland voorbestemd,
meer baai dan kaap voor elk gehaaid soort leven.
Ik kan me als kreek, doch niet als breker geven,
ben soms slechts drijfzand, dat een kind omklemt.

Trouw heb ik drift met vormen afgeremd,
net als mijn land: stormloos — doch wel licht bevend.

Pelaboehan Ratoe: Indonesische naam voor Wijnkoopsbaai. Er is een haaienmarkt.
Rizophoren: aan de stranden groeiende bomen met stelt- en luchtwortels.

PARANG TRITIS

Steil druipend rots, zuidwand der duizend bergen,
kalkruggen, grijze duinen, grijzer strand;
een hete kust, waarvan niets valt te vergen
dan mergel, zwaluwnesten, ijzerzand.

Een waligraf tracht aan de heuvelrand
zich bij ketapanbomen te verbergen.
Het is hier stil; je hoort hier zee en land
elkaar met deiningen en vogels tergen.

In deze streek herken ik mijn bestaan:
de wereld buiten me in een brandingsbaan,
hardheid in karstvormen, huiver in zand,
mijn hemels heimwee in één salanggaan;

iets van mijn jeugd in het wijd achterland,
dat vruchtbaarheid ontvangt van een vulkaan.

Parang Tritis: Plaatsje aan de Zuidkust van Djokjakarta, waar het Zuidergebergte of de Goenoeng Sewoe (Duizend bergen) plotseling overgaat in een strand- en duinenlandschap. Vrij vertaald betekent de naam: druipende rots.
IJzerzand: de donkere gleren op het zand, die ijzer bevatten afkomstig uit vulkanisch materiaal, door rivieren naar zee gevoerd.
Wali: een der eerste negen verbreiders van de Islam op Java.
Ketapanboom: veel aangeplant op tempelterreinen o.a.
Salanggaan: de zwaluw van de bekende eetbare vogelnestjes.

PATJITAN

Plaatselijk zweemt de bocht naar liefelijker kusten:
de grote weg ziet uit op een pauwblauwe zee,
een schip ligt op de ree van reizen uit te rusten
en aan de kimdamp kwijnt de maanlichtorchidee.

Maar verder wordt, alsof het kopjesland zich schaamde
om de vertedering tot kampong en rivier,
de streek ineens harder en woester als beraamde
de zee Java's voorspelde splijting nu juist hier.

Midden op de dag voel je hier hoe daar de nachten
moeten zijn. Zwaluwen aan barre kliffen klevend
vormen het uiterste waartoe het land kan gaan
aan dromen bij een dor, droog en verkalkt bestaan,
dromen, die schuimlucht vergen èn de dood verwachten
van een steeds ruisender belagend eeuwig leven.

Eén der bekendste orchideeën heet in het Indonesisch naar de maan.

BETOVERING IN DE BAAI VAN POPOH

Met het zonlicht daalt hier het oerwoud af
tot in het groene water van de oceaan:
doodstil, versteend en anders gekleurd ondergaan
stukken wild bos er een bezweringsstraf.

In varens verdrinkt iemand, wiens staf
nog uit een golf krult; de in zee gezonken maan
schijnt door de vele riffen en lianen gaan
met slangenblad en wolfsklauw in dit graf,

waarvan de rand gevormd wordt door wat strand
en door de branding. Baders gaan aan land
en glijden met het zand of met het water mee,
beurtelings mens en dier en niet meer te verlossen
uit deze kringloop: uitgestoten door de bossen
en regelmatig teruggeworpen door de zee.

POERA IN ZEE IN TABANAN

Een eeuwen geleden uit de deining geheven
koraalkalkterras scheidt rijstland en oceaan.
In het plat, waarover bij vloed de golven slaan
bewaren kuilen wat er achter is gebleven

van oertijdtuinen, die ten onder zijn gegaan.
Uit steen en stortzee op een rots omhoog gedreven
streeft een tempeltje naar verhevener bestaan.

Soms schijnt het boven schuim en sawahs uit te zweven.

Licht, reuken, wind en regens hebben het omgleden,
priesters feesten er met geesten; meer naar beneden
preev'len reven in brandingsnissen hun gebeden.
Steeds gereed om in zee of hemel heen te gaan
verbeeldt het dit leven: doorvochtigd met de vrede
van aan veel deel te hebben, heel alleen te staan.

Poera: tempel op Bali.
Brandingsnissen: term uit de natuurkundige aardrijkskunde voor door de zee aangebrachte uithollingen in rotsen, die boven een koraalkalkterras uitsteken.

DE NEDERLANDSCHE BUITENLANDSCHE POLITIEK

OPVATTING EN METHODE

door

A. J. P. Tammes

In de afgeloopen jaren heeft het Nederlandsche volk aanleiding en gelegenheid gehad om over zichzelf na te denken, over aard en positie, over toekomst en taak, over tekort en verbetering. Veel gedachten zijn uitgewisseld, veel daarvan is ook te boek gesteld. Daar de persen langzaam draaien, komen ons nog dagelijks geschriften onder oogen, die ons aan die periode van geestelijke regeneratie herinneren en valt ons met des te meer ontsteltenis het contrast met de poovere werkelijkheid op. Maar ook wie meenen, dat gerijpte inzichten niet vergeefs ingezonken kunnen zijn in een geslacht, dat nu aan bod komt, kunnen zich afvragen: hoe is het mogelijk geweest, waren wij dan zoo blind en in eigen gedachten bevangen? En het eerste antwoord daarop zal wel moeten luiden: wat vooral gemist werd was het groote overzicht om alle plannen en programma's onderling af te wegen. Zoo is ieder in eigen lijn blijven voortdenken, zonder in aanmerking te nemen wat een volk in zijn geheel materieel en vooral geestelijk in staat is te verwerken.

De buitenlandsche politiek is aan deze hypertrophie niet ontkomen. Velen, die belangstelling voor dit onderwerp hadden – en hun aantal was bij het aanschouwen van het oorlogsgebeuren sterk vermeerderd – herinnerden zich met ongenoegen het beeld van een ietwat slaperig bestuursdepartement, van al te rustige posten in het buitenland, ofschoon dit beeld in de laatste jaren voor den oorlog al eenigszins was gewijzigd. Dit mocht niet meer terugkeeren en zoo, met illustere voorbeelden voor oogen, werd de term gesmeed, die ook nu nog opgeld doet: een actieve buitenlandsche politiek voor Nederland. Maar zulk een politiek kan niet om der wille van haar zelf bestaan. Hoe moet zij zich verhouden tot andere activiteiten, die begrijpelijkerwijs op schier ieder gebied worden aanbevolen en wat precies is haar inhoud? Het blijkt dan, dat zij

grootendeels uiteenvalt in tal van functies – het kweeken van een goeden naam en vertrouwen in het buitenland, het verkrijgen van voordeelen op grond daarvan, het voorbereiden van uitwisseling van goederen en diensten, en zoo meer – die alle afhankelijk zijn van deze ééne kwestie: wat beteekenen wij voor het buitenland uit eigen inwendig vermogen? Hierin ligt de rangorde van alle activiteiten opgesloten en zij brengt mee, dat slechts behoedzaam krachten onttrokken mogen worden in evenredigheid met en ten dienste van de versterking van deze inwendige basis. Er is niet logisch een „primaat van de buitenlandsche politiek", zooals het onder Bismarck heette, zij is een dienende functie en zij is het zeker voor een land, dat spaarzaam met zijn krachten moet omgaan.

Deze opvatting kan zonder twijfel vele voorstanders van de actieve buitenlandsche politiek niet bevredigen. Zou zij alleen maar moeten bestaan in het voeren van wat buitenlandsche propaganda, in het sluiten van wat leeningen en handelsverdragen? Zal zij zich nooit kunnen verheffen boven het schamele geheel, dat in de halve eeuw tot 1940 als eenige hoogtepunten slechts gekend heeft het inhalen van Kruger, de niet-uitlevering van den Keizer, de niet-erkenning van de Sowjet-regeering, de verwerping van het Belgische verdrag, naast den nationalen eeredienst van het neutraliteitsdogma?

Inderdaad, deze herinnering aan een vroegere periode is niet zeer indrukwekkend. Men stelt zich met de buitenlandsche politiek van een land méér voor. Zij moge een dienende functie hebben, zij moge in velerlei practische werkzaamheden bestaan – zij vormt toch ook een samenhangend geheel, dat op zich zelf te beschouwen is, zooals het uitwendige gedrag van een persoon. Zulk een karakteristieke persoonlijkheid, ten gunste of ten ongunste, vertoonen vooral de groote staten. Hun politiek schijnt dikwijls geïmproviseerd, onder den indruk van het oogenblik, en toch is er regelmatigheid in hun wijze van beslissen. Doordat er zooveel beslissingen te nemen zijn, in alle richtingen, op alle gebieden, rondt zich de voorstelling van een zich bijna wetmatig gedragende eenheid gemakkelijk af. De historische interpretatie geeft er zin en volheid aan.

Zulk een gestalte hebben de aanhangers van de actieve buiten-

landsche politiek min of meer bewust in gedachten. Het gaat hun niet om de activiteit, die vanzelf spreekt; het gaat hun om het duidelijke en volle karakter, om de klare conceptie van het uitwendig optreden. Men kan den grooten staat in den omvang van zijn bemoeiingen niet navolgen, maar men kan misschien op bescheidener schaal iets gaan beteekenen, dat vastheid en gewicht heeft. Op deze wijze hebben ook in het verleden schrijvers getracht aan onze buitenlandsche politiek een meer bezielenden inhoud te geven. Zij hebben het bijv. gezocht in de middenpositie van Nederland op het ontmoetingspunt van verschillende culturen en op het evenwichtspunt van de strategische groepeeringen. In een positie, welke te bewaren voor alle partijen van belang zou moeten zijn, welke men, gelijk het Habsburg-rijk, zou moeten uitvinden indien zij niet reeds bestond, zou Nederland, met zijn volle gewicht in Azië achter de hand, hoeder van de Rijn-delta, kampioen van het recht, tot eigen heil de aangewezen bemiddelaar zijn tusschen de groote volken. Zoo vindt men het, verschillend uitgewerkt, bij velen van Thorbecke tot Huizinga. En ook nu weer wordt de brug-constructie, in gemoderniseerde uitvoering, door verscheidenen aanbevolen.

Deze proeve van bezieling van onze buitenlandsche politiek was lofwaardig, al doet zij ons nu wat litterair aan. Velen, die haar thans veroordeelen, hebben erin geloofd en anderen, die er niet in geloofden, hebben destijds niets beters aan de hand gedaan. Haar met het nu meestal verworpen neutraliteitsdogma op één hoop te gooien, is onjuist; zij wilde meer zijn dan dat, namelijk activeeren, de tusschenmacht laten gelden. Daarin lag, naast haar beteekenis, tevens haar zwakheid, want er was geen werkelijke tusschenmacht aanwezig, noch bestond er het vermogen tot activiteit. Het bleek niet waar te zijn, dat alle partijen belang hadden bij het behoud van Nederland en dat het daaraan zijn gewicht zou kunnen ontleenen. En zelfs, toen men nog aan dit gewicht kon gelooven, is er geen enkele poging gedaan om het actief te laten gelden.

Deze dingen zijn thans overbekend, maar zij maken ons nog eens duidelijk, hoe verbazend moeilijk het is aan de buitenlandsche politiek leven in te blazen. Alleen de bemiddelende, de overbruggende taak had dit misschien kunnen doen, doch het is tevens de eenige taak, die, ter verkrijging van een waardige internationale

positie, voor zooveel andere staten schijnt te zijn aangewezen. Als om strijd eischen zij haar op, wanneer zij zich op de grens van twee werelden meenen te bevinden. Tsjechoslowakije is er een bekend voorbeeld van: in den geest nog naar het Westen gekeerd en toch in een zoodanig vertrouwelijke verstandhouding met Rusland, dat er ruimte is voor vrijheid. Daar wordt nu de brugconstructie tot een cultus gemaakt en het geeft wellicht inwendige bevrediging. Maar wat beteekent Tsjechoslowakije in het conflict tusschen behoudende en revisionistische machten? Niets. En ziet naar Frankrijk. Niet zoozeer gedwongen door zijn ligging dan wel door zijn partijen-evenwicht zoekt het bewust en stelselmatig het midden tusschen de grootste mogendheden te bewaren. Maar, hoewel het daartoe in een bevoorrechte diplomatieke positie verkeert, is het tot dusver niet merkbaar geweest, dat het overbruggend heeft gewerkt, of dat het voor zichzelf iets heeft bereikt. Veeleer zal het door de omstandigheden gedwongen worden of tot partij kiezen òf tot isolement. Ja, zelfs in Engeland en Amerika hebben gezaghebbende stemmen den raad gegeven, dat beide landen niet steeds zouden samengaan, maar dat Engeland, resp. Amerika, zich het voordeelige makelaarschap tusschen Rusland en Amerika, resp. Engeland, niet moest laten ontnemen. Straks zal men nog een nieuwe Duitsche regeering Bismarcks politiek er op zien naslaan.

Wat we, door hier een oogenblik op in te gaan, wilden aantoonen, is, dat de politiek van het actieve midden geen Nederlandsch monopolie kan zijn, dat zij vele andere landen verlokt en dat zij alleen al door haar algemeenheid onmogelijk wordt. Op het draaipunt van de balans schijnt elk gewicht tot zijn veelvoud aan te groeien; dat geeft den indruk van macht niet alleen, maar van vrijheid tevens. Zoo liet Hendrik VIII zich al afbeelden met de weegschaal Frankrijk-Spanje in de hand. Maar het geheim van wat zich later tot de Balance of Power-politiek zou ontwikkelen, bestond uit werkelijke vrijheid, in zooverre de Britsche eilanden steeds buiten schot bleven, en uit werkelijke macht, die men inderdaad bereid was desnoods in de schaal te werpen. Deze positie was uniek en zal nooit en nergens weerkeeren. Al na het Weensche congres, toen het evenwichtsleerstuk nog met mathematische grondigheid werd beoefend, twijfelden velen, of het

ooit een stevigen grondslag van den vrede kon worden. Sorel zei in zijn dagen: „L'équilibre... pour subsister, implique l'immobilité, c'est à dire l'impossible". Het onmogelijke van de onbeweeglijkheid is intusschen tot de mogelijkheid van een uiterste beweeglijkheid van de machtsmiddelen geworden. Daarmee verliest ook de politiek van het midden haar stabiliseerende beteekenis. Dit wil nog niet zeggen, dat haar alle beteekenis wordt ontnomen. Het blijft mogelijk, dat een land een tijdlang voordeel heeft van een bemiddelende taak. Maar dan zal deze ook in vrijheid worden uitgeoefend. Wat men juist in vele gevallen ziet, is, dat de tusschenpositie gegeven, niet gekozen is en dat er dan in de theorie van gemaakt wordt, wat ervan te maken valt. Zoo was het toch eigenlijk ook met de theorie over onze internationale missie aan het kruispunt van culturen, machten en belangen. Iedere staat zal van zijn onveranderlijke ligging het beste maken, maar daarmee is succes nog niet verzekerd. Het zijn nog maar heel enkele landen, die waarlijk hun politieke positie kunnen kiezen en dan toch binnen vaste perken. Meer in het algemeen is het het kenmerk van de groote mogendheden, dat zij op bepaalde oogenblikken van haar geschiedenis een beslissende keuze kunnen doen en haar aantal wordt steeds geringer. De jaren omtrent de laatste eeuwwisseling waren rijk aan zulke keuzen en zij bepaalden de coalitie van twee oorlogen. Ook kleinere landen kunnen van hun voorkeur laten blijken, maar zelden heeft dit, op zich zelf staand, grooten invloed op het wereldbeeld. Deze keuzen, veelsoortig, maar toch verbonden tot een historisch geheel, geven het aangezicht aan de buitenlandsche politiek van de groote mogendheid, maken dat men inderdaad van een buitenlandsche politiek kan spreken. Dit is onnavolgbaar, ook op kleine schaal. Want de keuzen van de groote staten leggen de kleine aan banden. Deze laatste kunnen alleen in enkele gevallen en op enkele gebieden beslissen en zij kunnen geen buitenlandsche politiek ontwikkelen in den vollen zin. Het kan nuttig zijn dit te bedenken met het oog op de fascineerende kracht, die van het begrip buitenlandsche politiek schijnt uit te gaan. Er is een beroemde Duitsche documentenverzameling van de voorgeschiedenis van den eersten wereldoorlog, geheeten „Die grosse Politik der europäischen Kabinette". Daarin komt de schilderachtigheid van het begrip nog duidelijker tot uitdrukking.

En toch vraagt men zich af, of zulk een begrip nog wel van dezen tijd is. Zelfs sommige wereldmogendheden zijn erop bedacht de „groote politiek", die alleen zij kunnen ontplooien, in de altijd wat saaiere vormen van internationale organisatie te gieten. Gedeeltelijk is dat een ander middel om invloed uit te oefenen, gedeeltelijk beteekent het toch ook een beperking van de vrije keuze, die het kenmerk is van de groote politiek. De uitbreiding van het meerderheidsbeginsel in de internationale sfeer, is er een sprekend voorbeeld van: in de vorige eeuw meestal nog beschouwd als een logische tegenspraak van de staten-souvereiniteit, bij de stichting van den Volkenbond wel al theoretisch, maar nog niet practisch aanvaardbaar, werd het in het charter van San Francisco als algemeene regel ingevoerd. Er bestaan hier en elders nog belangrijke voorbehouden en uitzonderingen, maar deze beginnen voor den regel plaats te maken. De ontwikkeling naar zelfbeperking door voorafgaande binding dateert niet van San Francisco of van de Parijsche conferentie in 1919, maar vloeit voort uit een langen groei. Geestelijk voorbereid door de groote utopieën, vindt hij zijn eerste verwezenlijking in den internationalistischen geest van na 1870, de diplomatieke conferenties, algemeene conventies, juridische en administratieve lichamen, die nieuwe regels en practijken vastleggen en de beide Haagsche conferenties van 1899 en 1907. Wanneer het geoorloofd is deze lijn, die na iedere oorlogsonderbreking weer werd opgevat, door te trekken, dan moet de conclusie luiden, dat de groote politiek in den ouden zin geen toekomst heeft. Er is dan nog minder reden, daar een voorbeeld aan te nemen.

De Madariaga heeft al voor den oorlog eens opgemerkt, dat men eigenlijk niet meer van buitenlandsche zaken zou moeten spreken, omdat dit eenerzijds niet den belangrijken nationalen achtergrond tot uitdrukking brengt, anderzijds niet het gemeenschappelijke van de internationale vraagstukken tot zijn recht laat komen. Daarom zou hij voor alle landen van ministers van internationale zaken willen spreken, aldus markeerend, in welke sfeer hun eigenlijke taak hoort te liggen. Dat klinkt misschien wat overdreven, maar het geeft toch treffend weer, hoe het begrip van de buitenlandsche politiek zich oplost. Zeker is, dat voor vele kleinere staten, voor welke een volledige buitenlandsche politiek onmogelijk is,

de activiteiten naar buiten nu al in vormen van internationale organisatie beginnen op te gaan. Hebben zij behoefte zich te laten gelden, dan is dit de eenige mogelijkheid, tenzij zij genoegen nemen met het dulden van een eenzijdige hegemonie. In de practijk vindt men dan ook onder de kleinere landen de meest oprechte medewerkers van organisaties als den Volkenbond en de Ver. Naties en van andere internationale rechtsinstellingen. Maar het opgaan in de internationale taak, wat hun naar den geest dikwijls lichter valt dan aan de groote mogendheden, die werelden in zich zelf zijn, stelt juist aan de eerste buitengewone practische eischen. Want daarvoor is een ruime reserve aan gequalificeerde krachten noodig en het is duidelijk, dat kleinere landen daarover minder gemakkelijk kunnen beschikken. Er zijn altijd handen en hoofden tekort, wanneer het gaat om gespecialiseerden arbeid. Dat is, wat ons steeds opvalt in vergelijking met de organisatie van den grooten staat. Daar is altijd reserve, een overvloed van deskundigen, een wijde schakeering van specialisatie, een zeer ruime selectie. Er is, vergelijkenderwijze, altijd tijd en geld om aangewezen menschen vrij te maken voor bijzondere taken, ook al leveren deze geen directe winsten op. Het tegendeel is het geval met kleinere, in het bijzonder herstellende landen, als Nederland. Wij moeten ons altijd de prioriteitsvraag stellen: wat is het eerst noodig, wat levert het ons op? Maar wanneer wij dat doen, moeten wij ook in staat zijn de belangen naar hun juiste waarde af te wegen en het belang van de internationale taak, ook voor ons zelf, te onderkennen. Wordt zij erkend, dan blijkt dikwijls nog, dat wij onvoldoende voorbereid zijn. Het aankweeken van geschoolde krachten voor het internationale werk is ontoereikend. Het gaat niet alleen om menschen, die „eruit" willen, het gaat om menschen, die hun toekomstige ervaring op een wel-overwogen studie kunnen bouwen. De voorbereidende scholing van den Indischen bestuursambtenaar kan, wat de organisatie betreft, wellicht tot voorbeeld dienen; zij gaf den aspirant alles mee om spoedig in de practijk vruchtbaar werkzaam te zijn. Ook de internationale materie is veelzijdig en technisch geworden en zal zich aldus nog verder ontwikkelen. Er is een arbeidsreserve vooral voor twee doeleinden noodig: om krachten voor internationale organen te kunnen afstaan en voorts om in het bijzonder

Nederlandsche vertegenwoordigingen te kunnen bemannen. De diplomatieke en consulaire carrière alleen kan hierin niet voldoende voorzien, vooral wanneer hier de oude, gesloten geest terugkeert. De onderwijsbehoefte te dezer zake is in Nederland (gelijk elders) door sommigen wel erkend en er zijn nuttige initiatieven genomen, maar men ziet moeilijkheden bij de uitvoering. Dit is een van de minder spectaculaire zijden van de „buitenlandsche politiek".

En wat moeten dan al die bekwame, geschoolde, gespecialiseerde en ervaren krachten op het internationale terrein doen? Moeten zij er alleen maar de stem van Nederland laten hooren, onze belangen vertegenwoordigen, den geldingsdrang sublimeeren, die geen uitweg kan vinden in de ouderwetsche diplomatie? Er moet in dat alles een lijn zitten. Deze lijn wordt natuurlijk in de eerste plaats bepaald door hetgeen men beschouwt als goede internationale regelingen en besluiten. Het kan hier niet de plaats zijn om daarover voorstellen te doen. Maar er is nog een algemeen vraagpunt van methode, namelijk wanneer en hoe een Nederlandsche vertegenwoordiging de lijn moet verdedigen, welke zij juist acht. Misschien als reactie op de gedachte van de „actieve buitenlandsche politiek" heeft men, in verband met den ijver van de Nederlandsche delegatie in het begin van de Parijsche vredesconferentie en ook wel met het optreden van den Nederlandschen vertegenwoordiger in den Veiligheidsraad, hier te lande de vraag hooren stellen: blazen wij niet te hoog van den toren, trachten wij niet tegen anderen in luidruchtigheid op te bieden, geven wij ons niet den schijn in het kielzog van anderen te varen of voor hen het spits af te bijten? Voorzoover het daarbij niet gaat om de kwestie of de verdedigde beginsels juist waren, maar om de kwestie óf men ze had moeten verdedigen, behoort het antwoord te luiden: Nederland, gelijk ieder land, kan en moet zonder schroom de beginsels verdedigen, welke het als regel van algemeene geldigheid wenscht te zien erkend. Het is dan steeds op veiligen grond, want de algemeene geldigheid waakt ervoor, dat men ten behoeve van een incidenteel buitenlandsch belang handelt. Zoo deze schijn al gewekt wordt, een volgende maal zal bij consequente toepassing het resultaat anders uitvallen. Indien men bijv. den meerderheidsregel, onder zekere correcties, bijv. met be-

trekking tot de statengrootte, als een gezond en vooruitstrevend beginsel van internationale besluitvorming beschouwt, laat men dit dan ook steeds en tegenover ieder bepleiten. Hoe merkwaardig doet het aan Van Vollenhoven in dien onwezenlijk verren tijd van 1913 zulk een standpunt te hooren verdedigen tegenover beduchtheid van zijn landgenooten om zich te exponeeren of om schijnbaar partij te kiezen. Het gaat om de voorbereiding van en het Nederlandsche aandeel in de z.g. derde vredesconferentie, waar, indien de eerste wereldoorlog haar niet verhinderd had, belangrijke internationale beginselen zouden worden besproken. „De regeering" zoo schrijft hij in De Eendracht van het Land „zou zich in de natie vergissen, zoo zij enkel oog had voor binnenlandsch of koloniaal beleid; en, bovenal, de commissie voor de derde conferentie zou zich pijnlijk vergissen, zoo zij talmde of enkel met wat lief kleingoed aankwam". „Evenwel: er is tegen een activiteit van onze natie nog een speciaal Haagsch bezwaar. Is er geen vrees – vragen zij, die de hofstad kennen –, dat een met plannen aankomend Nederland minder genade vindt in Europeesche oogen dan een suikerzoet en zwijgend Nederland?" „Wie roept ons? vragen de bedachtzamen". „Of – is misschien de werkkracht van ons land niet berekend op zooveel nieuwe kwelling des geestes? is het nationale hooi op onze vork reeds te veel om dit internationale er bij te nemen? Zinsbedrog. Want deze schijnbare vermeerdering van onzen last zal, integendeel, het behulpzame juk blijken, waardoor het lichter wordt onzen nationalen last te vervoeren". „Nu zijn de bestaansvoorwaarden ingetreden voor een eigen staatkunde van Nederland, niet op aftroeven gericht, maar op aller welzijn..." Van Vollenhoven dacht aan een taak voor Nederland bij uitstek; wij zullen thans eerder geneigd zijn haar te zien als op soortgelijke wijze aanwezig voor een reeks van landen, die in dezelfde positie verkeeren, de klasse van staten, die geen hegemonie van anderen aanvaarden en niet tot de wereldmogendheden behooren. Thans rest nog de vraag: wat zijn de uit de ligging en het directe belang van Nederland voortvloeiende specifieke problemen, welke men zou kunnen rekenen tot een buitenlandsche politiek in den eerder genoemden beperkten zin, in tegenstelling tot de algemeene internationale politiek. Het kunnen er maar enkele zijn en als zoodanig doen zich op het oogenblik voor drie complexen: de betrekkingen

tot België, de regeling ten aanzien van Duitschland en de internationale aspecten van Nederlands positie in Indonesië. Deze vraagstukken hebben zich ieder voor zich ontwikkeld tot een omvang, welke alleen een afzonderlijke behandeling mogelijk maakt en er kan hier slechts plaats zijn voor eenige algemeene opmerkingen. Er ligt in de verhouding tusschen Nederland en België iets tragisch. De Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden zijn door uitwendige invloeden uit elkaar gedreven en de geesten zijn ieder hun eigen weg gegaan. Toen waren ook de onderlinge verschillen te groot geworden, om latere kansen tot samengaan te gebruiken. Nu zijn de geesten elkander weer genaderd, vele uitwendige factoren drijven tot aaneensluiting, de internationale wind heeft zij mee, de practische voordeelen voor de landen zelf zijn aanzienlijk. Maar nu is een beletsel ontstaan, dat in den tijd van uiteengroeien nog niet bestond: de hedendaagsche staatsverbanden met hun gesloten, naar binnen gekeerde constructie vormen een nauwelijks te doorbreken muur. En toch is iedereen ervan overtuigd, dat de samenwerking, die besloten is, niet halverwege kan blijven staan, indien zij vruchtbaar wil zijn, maar zich uit moet breiden tot alle gebieden. Zij moet leiden tot een verevening van verschillen, tot een onderwerping aan gemeenschappelijke organen en tot gemeenschappelijk optreden naar buiten. Dit beteekent een prijsgeven van de eenzijdig nationale gedachtenwereld en van partieele belangen tegenover een grootere winst voor het gezamenlijke geheel. Daartoe zijn sterke inwendige weerstanden te overwinnen en bij de vervulling van deze hoofdtaak wordt het vraagstuk van de Nederlandsch-Belgische betrekkingen voor beide regeeringen teruggebracht tot een vraagstuk van binnenlandsche politiek, van inwendige opvoeding.

De Duitsche kwestie verschilt van de voorgaande, doordat zij een algemeen Europeesch en een wereldprobleem vormt en daardoor meer aan onzen invloed is onttrokken, hoe groot ook ons direct belang is. Om dezen invloed te versterken kunnen Nederland en België gemeenschappelijk optreden: een eerste proefneming van zulk een aard, welke wordt mogelijk gemaakt door de evenwijdigheid van belangen. Buitenlandsche invloeden zullen echter licht tusschenbeide trachten te komen, wanneer de twee landen een gezamenlijk standpunt bepalen tegenover de Britsche, Fransche

en andere opvattingen omtrent een regeling voor Duitschland. Bij het kenbaar maken van een gezamenlijk of uitsluitend Nederlandsch standpunt, moet vooral in het oog worden gehouden, dat de bruikbaarheid van algemeene beginselen, bijv. betreffende decentralisatie, federalisatie of internationaal bestuur voor bepaalde gebieden, alleen kan blijken uit uitgewerkte plannen. Met vage schetsen en leege schema's is niemand geholpen. Voorstellen zullen verder ook steeds uit internationaal oogpunt, niet slechts eenzijdig verantwoord moeten zijn; een richtlijn kan zijn, dat welvaart in Duitschland moet terugkeeren, maar dat tevens een harmonischer verdeeling van de economische en industrieele krachtcentra over Midden- èn West-Europa bevorderd moet worden. Aldus zijn ook Nederlandsche voorstellen tot grenswijziging te verdedigen, voorzoover zij technische verbeteringen overschrijden.

Wel weinigen zullen er meer aan twijfelen, dat het buitenlandsche beleid meer dan vroeger gedragen hoort te worden door een welonderrichte en wel-voorbereide meening van het volk. Zoo ergens, dan geldt dit in verband met de Indonesische kwestie; ten aanzien van wat het Nederlandsche volk daarover besluit heeft het bestuur der buitenlandsche betrekkingen, de diplomatie en de buitenlandsche voorlichting een geheel dienende taak: er kan geen sprake zijn van het voeren van een „eigen politiek". De inwendige ontwikkeling in Nederland, in Indonesië en tusschen beide landen ligt buiten het onderwerp van dit opstel; wel echter kan een internationaal gezichtspunt naar voren worden gebracht, dat, onder den indruk van de dringendste kwesties, nog te weinig aandacht heeft gevonden. Het ligt in den loop van de dingen, dat steeds meer Oostersche volken hun lot in eigen hand nemen. Dikwijls wordt de Stille Oceaan met zijn nevenzeeën beschouwd als het toekomstige hoofdtooneel van de wereld, omdat daar omheen de groote en snelst groeiende bevolkingsmassa's en vele natuurlijke rijkdommen gegroepeerd liggen. In ieder geval is er een bewust nationalisme groeiende en de vraag doet zich nu voor, of deze nieuwe wereld denzelfden ontwikkelingsgang zal moeten doormaken, die in de wereld rondom den Atlantischen Oceaan juist tot rijpheid geraakt, dat wil zeggen van nationaal ontwaken, over den strijd om de heerschappij, naar onderwerping aan inter-

nationale regels. Een moreele plicht van het Westen om aan het Oosten het bloedige tusschenstadium te besparen, zal het nieuwe nationalisme zich ongaarne laten aanleunen, voorzoover dit te veel riekt naar de „white man's burden". Maar een plicht kan het Westen toch ontleenen aan het gevaar, dat de met zooveel moeite gelegde grondslag van internationale organisatie kan loopen van nieuw opkomende en onbeheerschte nationalismen, waar ook ter wereld. Niemand kan zeggen, dat dit gevaar zàl ontstaan; integendeel, verschillende nationalistische leiders in het Oosten hebben zich voor vooruitstrevende internationale beginsels uitgesproken. Toch manen de ervaringen in het Westen zelf en met Japan tot voorzorg. Daarom hebben de Westersche volken in het Oosten niet alleen de plicht tot ontvoogding, maar ook om het nationalisme er in goede banen te leiden.

VERZEN

door

MAX DENDERMONDE

EILAND VAN CIRCE

Sinds wij hier blind en bloot zijn aangespoeld,
kregen wij vorm als goddelijke zwijnen.
Geen van ons die niet knorrend, vol venijn en
op elk afgunstig in de modder woelt.

Maar geen ook die niet, starend naar den einder,
de eindeloosheid van de zee aanvoelt
als van een groter, goddelijker doel
dan enkel dit wild eiland te omlijnen.

Anders dan zij, die in het binnenland
verwoed naar eikels en naar truffels snuiven,
lig ik veel liever in het witte zand
aan zee een nutteloos gedicht te schrijven:
eeuwig is niets voor het zich van dit strand
de verre weg der stilte uit laat drijven...

NOOIT MEER . . .

Nooit meer, nooit meer zal ik de jongen zijn,
voor wien geloven één is met verlangen,
sinds ik, verkleumd, ontwaakte in een lange
meischemering aan zee en een refrein
van kindren klonk: die winter is verganghen.
Nog hoor ik het: ic sie des meien schijn...
Zij waren blijkbaar moe: hun lied, te fijn
voor zee en wind, bleef in de branding hangen.

Des meien schijn... Dat zij het op dit uur,
dit kille uur, nog stemvast zingen konden,
leek mij, zoals ik lag, welhaast een wonder.
Ik huiverde, ijskoud, en lachte zuur:
vanwaar zij liepen zagen zij het vuur,
voor mij was dat reeds in de branding onder.

AL STIJGT . . .

Al stijgt de geest ook ranker dan een meeuw,
wij blijven blinder dan de blindste mollen.
Ik huiver voor de hoogmoed dezer eeuw,
voor haar atomen, kijkers, wereldbollen,
en voor wie God ontkennen met een geeuw.
Niemand kan wijzer worden dan de mollen,
zelfs dichters niet, wier woorden in de sneeuw
van het papier blind door de tijden tollen.

Men zegt alom en steekt zijn borst vooruit:
buiten de werelden van oog en oren,
blijven er duizend anderen om aan te boren...

Boor maar, verbrokkel noest en splits en splijt,
en vind mij dom, ik, die mijn ogen sluit
om languit in het gras mijn hart te horen.

VOLKSSOUVEREINITEIT, MENSENRECHTEN EN UNANIMITEIT [1])

door

Dr. J. Suys

De eis dat de staat de politieke organisatie van het souvereine volk is, streeft naar algemene geldigheid zonder dat aan een bepaalde staat of volk is gedacht, maar hoe onbepaald het begrip „volk" ook is, in elk geval veronderstelt het een veelheid van volken en heeft het daarom van den beginne af een niet-universeel karakter, wat met het begrip staat niet het geval schijnt te zijn: historisch gaat zelfs het wereldstaat-begrip aan dat der afzonderlijke staten vooraf. Het wereldstaat-begrip is echter nooit meer of anders geweest dan een platonische idee, en mèt het woord „staat" ontstond op 't eind van de Middeleeuwen een nieuw, beter aan de werkelijkheid der toen opkomende „nationale staten" aangepast begrip, waarvan de souvereiniteit — tegen het universele Pausdom of Keizerschap gericht — deel uitmaakte. Door zijn staatstheorie op de volkssouvereiniteit te baseren betoonde Rousseau zich niet de omverwerper maar de erfgenaam van het absolutistisch Ancien Régime. De souvereine overheid door het souvereine volk vervangend, voerde hij slechts nieuwe, juist door zijn theorie gebundelde en versterkte volkskracht toe aan de nog zeer gebrekkig-„nationale" politieke kaders die Europa alreeds onder de leuze der souvereiniteit hadden verdeeld. Tracht men van de moderne staat een wetenschappelijk begrip te winnen — de Idee aan de filosofen overlatend — dan wordt men zich bewust dat hij te midden van andere staten bestaat en dat deze eigenaardigheid: één onder andere te zijn, tot zijn wezen behoort. Wanneer men zo achter het begrip staat het begrip deel-staat vindt, d.w.z. de politieke eenheid die door de ontkenning van een wijdere politieke eenheid eerst wordt geconstitueerd, dan weerspiegelt dit inzicht slechts de feitelijke politieke ontwikkeling die na de Middeleeuwen is ingetreden, en dan waarschuwt het ervoor de staat niet

[1]) Fragment uit een bij G. W. Breughel binnenkort te verschijnen essay „De Rechten van den Mensch".

te beschouwen als een gesloten eenheid waarvan de ontwikkeling uit zichzelf zou kunnen worden begrepen — alle nationale statengeschiedenissen lijden min of meer aan dit euvel — ondanks het feit dat de antithese der staten tegelijk hun genesis is, een feit dat in het begrip moet worden verwerkt en niet genegeerd. Maar Rousseau héèft dit genegeerd, want zijn geheel onbepaalde staat kon, àls volks-staat, slechts een deel-staat zijn. Rousseau had niets van een „nationalist", maar van het moderne, zo fataal geworden, nationalisme legde hij de kiem, niet door wat zijn theorie beweerde maar door wat zij negeerde. Wat in het beweren onbewust besloten en dus genegeerd werd, vinden wij later in de tegenstelling tussen doel en resultaat terug: Rousseau werd de geestelijke vader van de moderne democratie èn van haar doodsvijand, het moderne nationalisme, omdat hij, onbewust dat als politiek ideaal het rationeel denken slechts een rationeel wensen kan zijn, deze onbewustheid aan zijn gedachten meedeelde en zo de macht over hun consequenties uit handen gaf. Alle kritiek op Rousseau blijft aan de buitenkant, wanneer zij niet zijn fout herstelt en, in het politiek ideaal de eenheid van denken en wensen bewust belijdend, door die bewustheid de afstand tussen doel en resultaat tot het onvermijdelijke beperkt.

De staat, vonden wij, is als zodanig deel-staat, staat-onder-andere, het anti-universeel product van politiek antagonisme, voorzien van het souvereiniteitsbegrip dat zijn antagonistische afzonderlijkheid sanctionneert. Elk ander staatsbegrip is af te wijzen omdat het, door wezenlijke kenmerken van speciaal de na-Middeleeuwse geschiedenis te verdoezelen, een bron is van dwaling en illusie. Een naïeve, d.w.z. pseudo-wetenschap, gelijk het staatsrecht zich doorgaans heeft getoond, maakt de populaire neiging tot anthropomorfisme, die doet afvragen waarom staten niet even vreedzaam kunnen samenleven als menselijke individuen, eerst recht onuitroeibaar. Een vreedzaam samenleven van staten als normale toestand is even ongerijmd als het begrip van een wereldstaat. Slechts door de staat te verbrijzelen kan de eenheid der wereld, waarvan de staat de ontkenning is, worden gevestigd. Wanneer de democratie zich tot deze dringende taak onbekwaam toont, velt zij haar eigen en der mensheid vonnis. En de „Rechten van den Mens" zou zij prijsgeven alleen reeds door het eerste woord neer te schrij-

ven van een Mensenrechten-Verklaring, waarmee zij zich aan de aandrang van deze taak zou onttrekken. Men overwint den vijand van alle mensenrechten niet door zijn verachting volledig te verdienen.

De democratie heeft bij haar verwerkelijking in de Franse Revolutie zich door de bestaande staat de wet laten voorschrijven, door zich binnen dit overheidskader te organiseren, en deze „wet", als uit het verleden geaccumuleerde koninklijke wil, legde de wet-als-volkswil aan haar banden. Zoals het antagonisme der — pseudo-nationale — staten hun genesis was, zo werd binnen de staatsgrens als geaccumuleerde koninklijke wil het antagonisme van den laatsten koninklijken wilsdrager en van zijn onderdanen de genesis der moderne democratie, die in één proces van de staat een inderdaad nationale staat, van de gezamenlijke onderdanen inderdaad één volk en vervolgens van het antagonisme der souvereine staten een antagonisme der souvereine volken maakte — waaraan de technische ontwikkeling van de volgende anderhalve eeuw steeds vernietigender wapens ter beschikking stelde. Sindsdien is het ideaal der democratie even machtig gegroeid als het doodsgevaar, dat het bij zijn eerste revolutionnaire verwerkelijking meekreeg, en thans is de spanning tussen ideaal en werkelijkheid ondraaglijk, een nieuw democratisch élan, dat de oude horigheid van zich afwerpt en de (deel)-staat als incarnatie van alle souvereiniteit verbrijzelt, noodzakelijk geworden.

„Was er webt, das weisz kein Weber" — zolang hij niet weet dat hij aan zijn wensen weeft. Omdat hij dit niet wist weefde Rousseau, de democraat, het Nessus-kleed der democratie. Had hij zich afgevraagd: „hoe maak ik de Souvereiniteit zo machtig mogelijk, tot een waarlijk duivelse macht?", doel en resultaat hadden elkaar gedekt. Maar hij wilde slechts een ideale gemeenschap ontwerpen op de schaal van een stadstaat. Een groot man intussen, wiens dwaling zoveel helpt verklaren, en, ontleed, van een vloek tot een zegen worden kan.

In hetzelfde jaar 1789, waarin de democratie zich aan de Staat onderwierp, door in de plaats van de koninklijke souvereiniteit slechts de souvereiniteit van de tot volk verheven onderdanen te stellen, schonk zij de wereld als haar geloofsbelijdenis de beroemde *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*, die met deze onder-

werping aan de staatsmacht zozeer onverenigbaar zou blijken dat zij geheel terzijde geschoven werd, toen, reeds tien jaren later, de souvereine volkswil achter Napoleon ging staan, die door zijn buitenlandse overheersing het Duitse volk op het politiek toneel riep en zo de faze van het volkse souvereiniteiten-antagonisme inleidde. De onvervreemdbaarheid der mensenrechten proclamerend op een wijze die een staatsvrije sfeer scheen te scheppen, vervreemdde na een korte vrijheidsroes de democratie de mensenrechten aan de staat, omdat zij op het voetspoor van Rousseau de souvereiniteit slechts totalitair had weten te maken inplaats van haar in een nieuw beginsel op te lossen. Er bleef vernieuwends en verruimends genoeg over, voorlopig, en ook de veerkracht tot herstel. Maar nu, anderhalve eeuw later, is deze voorlopigheid onherstelbaar ten einde en staan wij voor de vraag wat dan dit nieuwe beginsel moet zijn, dat alleen in staat is ons van de ondergang door het oude te redden.

Dit nieuwe beginsel, willen wij antwoorden, maakt de breuk met het Ancien Régime, waaraan het oude door zijn souvereiniteitsbegrip gebonden bleef, eerst bewust en daardoor radicaal; het is het oude 18e-eeuwse beginsel zelf, maar nu van deze gebondenheid bevrijd en daardoor vernieuwd. Het natuurrechtelijk denken negeerde de bestaande staten in theorie maar conformeerde er zich aan in de praktijk; het raakte door het valluik der souvereiniteitsidee in de greep van het oude positief recht om vervolgens binnen dit kader nieuw positief recht te scheppen. Zo kwam de democratie ter wereld, bezield door het universele als richtsnoer der werkelijkheid en geketend door de anti-universele souvereiniteit van diezelfde werkelijkheid. Hier was van meet af aan niet een noodzakelijk onderscheid maar een dodelijke tegenstrijdigheid tussen vorm en bezieling, werkelijkheid en ideaal. De bezieling kwam, voor zover dat in een officieel document mogelijk is, tot uiting in het manifest waarmee het nieuwe Frankrijk zich tot de wereld richtte: de *Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen*, en die heeft inderdaad haar wereldwijde invloed gehad: tot in Afghanistan vindt men later een catalogus van mensenrechten. In de praktijk intussen wreekte zich de initiale tegenstrijdigheid, en naarmate de democratie binnen de nationale staat haar grote successen boekte: een behoorlijk gecontroleerd bestuur en behoorlijk gewaarborgde

doch tevens gecontroleerde grondrechten, groeide bij de controleurs de neiging om het democratisch ideaal hiermee te vereenzelvigen. Zo werd Simson Philistijn onder de Philistijnen en wist men niet beter of hij was dit altijd geweest. Het democratisch élan, als zodanig aan geen grens gebonden, was echter reeds in 1789 aan de staatsgrens gebroken, en Frankrijk's latere militaire expansie propageerde slechts deze tegelijk tot onderwerping en agressiviteit vervallen geest over de grenzen, met gewoonlijk breed uitgemeten en trouwens spectaculair resultaat, waar tegenover de blijvende en ernstige schade — ook al weten wij dat deze schok het Duitse nationalisme te voorschijn riep — nog altijd te weinig wordt erkend.

Het bleef intussen steeds mogelijk zich op het democratisch ideaal te beroepen tegen zijn aan de volks- d.w.z. staatssouvereiniteit — de hiertussen geconstrueerde tegenstelling is van ondergeschikt belang — gebonden vorm, en waar dit ideaal niet in het fanatisme van onderlinge strijd was ondergegaan, behield het zijn bezielend vermogen en kon niet geheel tot fraze worden. Zo bijv. in de Angelsaksische landen waar een van machtsaanspraken geëmancipeerd ketters Christendom, dat in Frankrijk krachteloos was, het politiek fanatisme wist te temperen. Het uit de Revolutie ontstane Franse volk, model en mythe van de andere volken die het 19e-eeuwse politieke toneel vullen, was een amalgama van het koninklijk regeringsgezag en het idyllisch-abstracte volk(je) waarvoor Rousseau zijn ideaal-staat ontwierp: het laatste werd als uitgerekt tot de proporties van het eerste en met zijn souvereiniteitswaan volgeblazen. Het is kenmerkend dat men dit souvereine volk naar zijn omvang slechts als de gezamenlijkheid van 's konings onderdanen kan definiëren. Van nationale saamhorigheid bestond ongetwijfeld sinds lang een begin, maar ze had niet, zooals in Engeland, gelegenheid gekregen tot ontwikkeling te komen door een langdurige georganiseerde deelneming aan het staatsbestuur en daarmee gepaard gaande bewustwording. De sprong van een absoluut onderdaanschap naar absolute souvereiniteit, slechts in de hoofden voorbereid, moest zich wreken omdat het een sprong in de mythe was. De absoluut genoemde koninklijke wil was feitelijk toch beperkt geweest door de rechten van provincies, steden en corporaties; de „volkswil", inderdaad absoluut, ruimde al deze

beperkingen op, een ledig scheppend tussen zichzelf en den individuelen staatsburger. Enerzijds werd de individuele vrijheid onder de hoede van de volkswil geplaatst, anderzijds als nooit tevoren bedreigd. Het zou lange tijd kosten van opvoeding tot en oefening in zelfregering om de volkswil zijn mythisch karakter te doen verliezen en zodoende de individuele vrijheid inderdaad te waarborgen. Dat, volgens Rousseau, het volk goed is, is als ervaringswaarheid helemaal niet zo gek, maar dit nieuwbakken mythische volk kon niet goed zijn. Het kon als vrucht van een lange ontwikkeling goed wòrden, maar hoe belemmerend werkte de verbitterde strijd tussen revolutie en reactie, die juist uit „La Grande Révolution" voortkwam! Dat de Vierde Republiek gunstig afsteekt bij de Eerste is zeker, maar de vernieuwde belijdenis van volkssouvereiniteit en verklaring van — daarmee onverenigbare — mensenrechten in de ontworpen Constitutie van 1946 is geen waarlijke vernieuwing maar op zijn best het herwonnen uitgangspunt hiervoor, d.w.z. voor een veel wijdere rationaliteit, die de souvereiniteit als erfenis van het Ancien Régime uit de weg ruimt en op de tegenwoordige behoeften van een tot eenheid groeiende òf ondergaande wereld is gericht.

Uit de botsing der meningen kan de waarheid ontspringen, maar wanneer het politiek fanatisme de toon aangeeft zoals bij de 19e-eeuwse botsing van revolutie en reactie, wordt de geest slechts vertroebeld en onvatbaar gemaakt ook voor die waarheid, die politiek het nuttigst en nodigst is. Wat voor waarheid doorgaat is dan door de gangbare partijmeningen gekleurd en juist daarom politiek onvruchtbaar. „Revolutie" en „reactie" is sedert de opkomst van het fascisme geen tegenstelling meer, maar „links" en „rechts" schijnt volkomen duidelijk. Op deze terminologie aangewezen te blijven is niettemin een schandaal voor alle wetenschap, die zich mag en moet afvragen op welk fundamenteel dualisme deze zo hardnekkige termen zijn terug te voeren, opdat zij gereed sta met iets nog duidelijkers wanneer het „links" en „rechts" net zo vergaat als „revolutie" en „reactie" — reeds immers verwisselen uiterst-linksen en uiterst-rechtsen soms van plaats. Het zal een dualisme moeten zijn waarvan één der termen — en wij opteren met overtuiging voor „links" — in staat is boven de andere uit te wijzen inplaats van er een gemeenschappelijk graf mee te delven,

en in navolging van Bergson bepleiten wij de tegenstelling „open" „gesloten", d.w.z. de géestelijke gerichtheid op een aan geen grens gebonden tegenover de absoluut-stelling van een begrensde gemeenschap, zodat deze laatste gerichtheid correspondeert met „geborneerd". Over de macht der ideeën in de politiek — en dat wil ten slotte zeggen: in de schepping van de sociale werkelijkheid waarin wij leven — is een défaitistische geringschatting gaan overheersen die voor critische zin wil doorgaan; niettemin is de geborneerde idee van het nationaal-socialisme — die pijnlijke afspiegeling van de eveneens gesloten, zij 't veel mooiere, Idee der filosofen — in staat gebleken millioenen mensen te bezielen. De democratie zal, na een militaire overwinning die slechts gedeeltelijk de hare was, moeten tonen dat zij dit ook en beter kan, wil zij niet, door vrees bevangen voor haar aardse consequenties, definitief uitwijken naar de hemel. Maar dat in de politiek een open gerichtheid tevens een aardse gerichtheid is, kan slechts door deze vrees worden gecamoufleerd, en zo zou de hemel het emigratiegebied der vreesachtigen worden, die dan, in een aangrenzend Walhalla, gevaar zouden lopen de geborneerden te ontmoeten — ditmaal zonder de steun van Rusland.

Wanneer ideeën weinig macht hebben moet dit aan hen liggen; de mens — ook de critische mens die beu van frazes is — is ontvankelijk genoeg. Hij leeft niet van brood alleen, en wanneer hij hij ideeën vindt waarin hij niet alleen belang maar waarin hij zijn belang kan stellen, zullen de zelfzuchtig-materiële belangen, die bij gebreke aan deze ideeën oppermachtig nog meer schijnen dan zijn, zich met een bescheiden invloed moeten vergenoegen. Vlak nadat nieuwe millioenen zich met overtuiging aan flarden hebben laten schieten, moest men toch eens zijn ogen uitwrijven en niet langer tot wetenschap verheffen wat vooroordeel is: de machteloosheid van de idee tegenover de almacht van het belang, van het eenzijdig als tegenstelling geziene belang! Maar hoe de belangrijke idee van de fraze te scheiden? Wij antwoorden dat deze idee niet anders dan de, immers nooit toevallige, fraze zelf kan zijn, maar dan au sérieux genomen, daarom doordacht en vervolgens aan de practische politiek ten grondslag gelegd. De belangrijkste democratische fraze echter is „internationale samenwerking". Wij hebben hieraan genoeg en voelen er niet voor haar door een andere

te vervangen, ook niet door „socialisme", omdat wij ervan overtuigd zijn dat men na Hitler's experiment steevast naast een links socialisme een rechts socialisme zal zien verschijnen, en men dan juist de al of niet bereidheid tot internationale samenwerking zal behoeven om beide uit elkaar te houden. Deze bereidheid is een kenmerk van de gerichtheid op het open verband, die inderdaad — het criterium dat wij zochten — boven die op het gesloten verband uitwijst, en wel doordat zij er overheen wijst, want in de noodzakelijk aardse politiek wordt de echtheid van het „er boven uit" even noodzakelijk getoetst door zijn samenvallen met het „er overheen".

De idee der internationale samenwerking doet een beroep op de individuele mensen opdat zij haar door middel van de naties tot werkelijkheid maken, een werkelijkheid die slechts uit de ontwapening der naties blijken kan, omdat hun bewapening er slechts een tegen elkaar kan zijn. Daar de gewapende naties de reële machtsfactoren zijn en daar — wat hetzelfde is met andere woorden — de nationale saamhorigheid, ondanks een duidelijke inslag van burgeroorlog in de nu voorbije, nog altijd sterker is dan van welke andere collectiviteit ook, zal de verdeeldheid der wereld slechts kunnen worden overwonnen doordat dit voor de individuele burgers een nationale erezaak *wordt*, zoals het reeds een zaak van hun individueel belang *is*, want deze verdeeldheid is fataal voor de „rechten van den mens". Oorlog is totale oorlog gebleken, waarin het democratisch geweld dat van de totale staat niets toegeeft; het voorbereid-blijven hierop zou ook in het prae-bellum het karakter van de staat op zijn laagste niveau gaan neerdrukken, en wat praat men dan van rechten van den mens!

Maar wat zijn deze naties waarvan wij de wending ten goede moeten verwachten? Het zijn de half-mythische volken, die in het oude overheidskader min of meer tot een levensgemeenschap zijn gegroeid, zodat zij in zoverre hun mythisch karakter hebben verloren, en zij wensen binnen hun territorium een zelfstandigheid te behouden die als zodanig naar buiten is gekeerd. Niettemin blijven deze volken abstracties vergeleken met de individuele burgers die alleen iets kunnen „wensen" en wier eensgezinde, op deze zelfstandigheid gerichte, wil eigenlijk het begrip „volk" eerst doet ontstaan, als een abstractie weliswaar doch alsdan zonder mythisch

element. Maar deze abstractie wordt een mythe, wanneer de individuele burgers haar niet langer tot een product van hun wil kunnen herleiden, en zij zullen dit te minder kunnen naarmate dat inderdaad minder het geval is, d.w.z. naarmate zij in de politiek minder te zeggen hebben. De individuen zijn dan object van regering geworden, maar daarmee heeft het volks-begrip afgedaan en kan de door de regering gepropageerde volks-mythe in haar plaats treden, waarin de wil der individuen niet is uitgedrukt maar opgelost, en hun menselijke waardigheid tevens, want wat is de mens wanneer hij volledig in een deel-gemeenschap opgaat? Dit is de gang van zaken in Hitler-Duitsland geweest en wij weten nu welk een sombere bezieling de mens uit zijn zelfverslaving putten kan. Het is een sprong geweest uit veel benauwdheid. Maar wij leven ook nu in een tijd van grote benauwdheden. De psychische druk van de oorlog is niet noodzakelijk het grootst in oorlogstijd, en wanneer wij het zover laten komen dat de oorlog wordt gevoeld als een verlichting van deze druk, zal de vrees hem te voorschijn roepen. Meent men deze vrees te kunnen bezweren met een Verklaring van Mensenrechten?

Wij stelden het volk als begrip, dat tot de eensgezinde vrije wil der individuen herleidbaar is, tegenover het volk als mythe, waarin deze wil is geabsorbeerd. Het is in het geestelijke de tegenstelling van open en gesloten gemeenschap. Maar wanneer de vrije wil der individuen zich niet over het volk heen op de wereld richt om eensgezind, d.w.z. als volk, haar eenheid te vestigen, dan zal het een gesloten gemeenschap worden met de volks-mythe, die het volks-begrip vervangt, als saambindende kracht. Het betekent, dat de naties zich slechts, door instrument van internationale samenwerking te worden, zullen kunnen handhaven.

Elke volks-mythe is echter tegelijk een staats-mythe, omdat niet alle, maar wel de moderne staten op de volks-saamhorigheid steunen en dus nationale staten zijn, en het is betrekkelijk toevallig waarop de nadruk valt. De theorie der volkssouvereiniteit heeft, zagen wij, in de praktijk zelf een mythisch karakter gekregen door het begrip volk met de bestaande souvereine staat te versmelten; zij heeft er zo toe bijgedragen de moderne naties, tevens nationale staten, te doen ontstaan. Rousseau's theorie kon dit karakter in de praktijk krijgen, omdat het in haarzelf reeds aanwezig was,

niet zozeer door het begrip „volonté générale", zoals men gewoonlijk meent, maar door de geheel onbepaalde omtrek van deze „generaliteit", die zich daarom zo goed leende tot generalisering, en door de toerusting met souvereiniteit, die bij de practische verwerkelijking van het theoretisch onbepaalde de generalisering uitstrekte tot de bepaalde souvereine staatgrens. Wanneer de volken hun souvereiniteit tegenover de koningen hadden doorgezet, kwamen zij als staats-volken direct tegenover elkaar te staan, en bleef van hun souvereiniteit slechts de tegen elkaar gerichte kracht over, die hen tot vijandig-gesloten gemeenschappen stempelde. De hoegrootheid van deze invloed is niet te schatten, zonder met veel andere factoren rekening te houden. Het is ons genoeg dat hij er was, en dat de theorie ertoe moest leiden, om principieel de proclamatie van de volkssouvereiniteit in de ontworpen Franse Constitutie van 1946 in één adem met de Rechten van den Mens, te verwerpen als rhetorische verwardheid, als de souvereiniteit van de fraze.

Men kan vragen of het intussen toch niet een indrukwekkende demonstratie is tegen de reactie. Maar een demonstratie is nog geen overwinning en men overwint de reactie niet wanneer men zich door haar laat biologeren, maar wanneer men boven de tegenstelling van revolutie en reactie uitwijst, d.w.z. over de bij uitstek reactionnaire staatssouvereiniteit heenwijst inplaats van haar in de volkssouvereiniteit opnieuw te funderen en als 't ware met een Jacobijnse Maginot-linie te omringen. De practische betekenis van de volkssouvereiniteit is thans echter vooral, dat met de versleten pathetiek van deze leus aan de wilsoplegging door de meerderheid een hogere democratische wijding gegeven wordt. Het wezenlijk onderscheid tussen democratie of dictatuur: het al of niet erkennen van de rechten van den mens, dreigt hierdoor te worden uitgewist. Een grote minderheid kan nog vaak erkenning afdwingen, maar een kleine minderheid irriteert het souverein verklaarde volk, de kleinst denkbare minderheid echter is de individuele mens, en deze wordt hier afgescheept met de troostprijs dat hij en zijn rechten met een hoofdletter worden geschreven.

Van wilsoplegging door de meerderheid kan men niet spreken wanneer unanimiteit bestaat, hetzij, waar het primaire of politieke kwesties betreft, direct, zodat deze unanimiteit zich uit de

beslissing zelf laat aflezen, hetzij, waar het secundaire of niet-politieke kwesties betreft, indirect, zodat de unanimiteit bestaat in de unanieme bereidheid zich aan de meerderheidsbeslissing te houden. Bereikt men dit resultaat, dan zijn daarmee tevens de rechten van den mens veilig gesteld, bereikt met het niet, dan zijn zij het niet, en dan helpt hiertegen geen plechtige „Verklaring". De volkssouvereiniteit lost het meerderheidsbesluit niet op in de unanimiteit-als-principe, maar verheft dit besluit zelf tot principe, en juist daarom is zij met de „rechten van den mens" principieel onverenigbaar. Het is de verdienste van de ontworpen Franse Constitutie, dat zij een zuivere probleemstelling mogelijk maakt. Aan kritiek op de theorie der volkssouvereiniteit is in de staats-filosofie geen gebrek, maar deze kritiek is zonder politiek belang, wanneer zij zich niet tegen het meerderheidsbeginsel richt, dat, als beginsel voor de — nu eenmaal bestaande — nationale staten onvermijdelijk tot de gewraakte theorie terugvoert.
De democratie eist de erkenning van de rechten van den mens; deze echter houdt, zo mogen wij concluderen, de erkenning in van het unanimiteitsbeginsel, opgevat als streven of richtsnoer, daar hier natuurlijk niet aan rekenkundige volstrektheid wordt gedacht. Zij houdt daardoor tevens de erkenning in dat de eigenlijke politiek moet worden overwonnen, want slechts in politieke beslissingen doet zich een meerderheid gelden die niet tot unanimiteit is te herleiden. De democratie wijst derhalve uit boven de politiek, en zij doet dit door over de nationale staten heen te wijzen en zo de internationale samenwerking tot werkelijkheid te maken. Erkent men, dat internationale samenwerking thans niet slechts een ideaal maar een noodzakelijkheid is, dan is hiermee de kritiek lamgelegd, die tegen de vaststelling, dat de democratie boven de politiek uitwijst, op déze grond wordt aangevoerd, dat hiermee een ideaal wordt geformuleerd. Dit laatste is ongetwijfeld het geval, maar helpt slechts de reële zwaarte van de taak der democratie te beseffen.

Beschouwen wij de aangeduide samenhang tussen binnenlandse unanimiteit en internationale samenwerking nader. Bij alle gemeenschappelijke regeling, ook de unanieme, wordt het individu gedwongen, maar door de unanimiteit als richtsnoer te aanvaarden wordt deze dwang tot het rationele minimum beperkt en aan het

individu een zo groot mogelijke vrijheid gelaten; de rechten van den mens zijn hierbij in het karakter der gemeenschapsordening opgenomen inplaats van door haar verloochend en daarom afzonderlijk geproclameerd. In het unanimiteitsbeginsel is de tweestrijd van meerderheidsbeginsel en mensenrechten opgelost, en hervindt de democratie de ongebroken eenheid van streven die haar inderdaad nieuwe kracht geeft. Het streven naar unanimiteit — en zo worde dit beginsel verstaan — maakt immers, door het afzien van overheersing, krachten vrij voor tegenstellingen-verzoenende samenwerking, die door de oude antagonistische samenwerking, beter gezegd: georganiseerde tegenwerking, werden gebonden. De kracht der samenwerking, die hierdoor ontstaat, is inderdaad een nieuwe kracht, omdat zij van hogere kwaliteit is, maar zij zou deze kwaliteit inboeten en in het oude antagonisme terugvallen, door zich te beperken tot een deel van de omtrek der antagonismen, en dit betekent dat zij, in aanleg grens-overschrijdend, thans inderdaad de wereld moet omvatten en zich van intra-nationale tot internationale samenwerking moet uitbreiden. De twee hoofdkenmerken der democratie: erkenning van de mensenrechten en gerichtheid op internationale samenwerking, zijn derhalve in het unanimiteitsbeginsel besloten. En de sombere bezieling van de onvrije unanimiteit, product van gelijkschakelende wilsoplegging, dodelijk voor de mensenrechten en de internationale samenwerking beide, is thans het enig alternatief. Het meerderheidsbeginsel heeft geen bestand meer, zijn voosheid is tot anachronisme geworden, en dit is geen reden om te treuren.

Tegenover een onder één naam samengevat groot historisch gebeuren als de Franse Revolutie — waarvan de chronologische begrenzing nochtans nog zo onzeker blijft — is elk „pro" en „contra" een hachelijke zaak — bovendien iets waardoor men demonstreert en waarvoor men niet in feite gesteld wordt — maar tot de geboden zelfkritiek der democratie behoort het terugwinnen van een onbevangenheid, die door de strijdleuzen van „revolutie" en „reactie" is omneveld, tot schade voor de leiding die de democratie zou kunnen geven. Heeft de geest zich eenmaal in de dwangpositie laten dringen van een dergelijke antithese, dan is, anders dan in een actueel conflict, dat inderdaad de vrijheid van keuze tot „pro" of „contra" verengt zonder daarom de individuele vrijheid van

geest te hoeven verengen — al zal zij het de collectieve doen — deze geestesvrijheid zelf bij voorbaat prijsgegeven, omdat de mens voor dezelfde keuze in feite niet meer is gesteld, zich echter door de collectief-geestesverengende uitwerking van de vroegere keuze laat leiden. Het collectief-geestelijke gevolg van de vroegere — thans onverplichte — keuze wordt zo de individueel-geestelijke oorzaak van de actuele — thans wel verplichte — keuze, en die kan dan slechts mank gaan. Want het heden heeft zijn eigen problemen, die in elk geval niet kunnen worden opgelost door wat uit het verleden als „beginsel" naspookt. Een beginsel echter, dat belet dat wij nù verder komen, kan niet progressief zijn. De volkssouvereiniteit is zulk een beginsel, en het vlagvertoon ermee erbarmelijk prestige-gedoe, een grote natie en de democratie onwaardig.

Maar hoeveel „politieke beginselen" ontkomen aan deze kritiek? Nemen wij als voorbeeld het beginsel der Godssouvereiniteit. Het is in zijn oorsprong nauw verbonden met de volkssouvereiniteit, die als strijdleus tegen het absolutisme in de 16e eeuw de zaak van een of andere, het staatsgezag in Gods naam bestrijdende, Kerk heeft gediend. Het euvel ligt niet in het volk — hoe jong is het tegenwoordige volks-begrip! — maar in de souvereiniteit, die steeds een antagonistisch beginsel is geweest, uit strijd geboren en op strijd gericht. Men bestrijdt een modern fanatisme niet door een ouder en uitgewerkt fanatisme onder de naam van „politiek beginsel" tot theoretisch leven te wekken, maar door in elk fanatisme de agressiviteit van het souverein-gesloten verband te herkennen. De Godssouvereiniteit kende slechts menselijke werktuigen, de moderne volkssouvereiniteit bleef als souvereiniteit gebonden en kon deze werktuigen dus slechts ten halve emanciperen. De souvereiniteit, van welke aard ook, is steeds gericht tegen een vijandige macht, en haar „beginsel" is daarom het beginsel der vijandschap. De niet-antagonische, de internationale samenwerking, kan hierdoor slechts worden verijdeld. En wordt het eindelijk niet tijd de periode der godsdienstoorlogen af te sluiten? De tegelijk open en aardse gerichtheid, die hiervoor onmisbaar is, vinden wij voor 't eerst in de grootse geestesbeweging der 18e-eeuwse Verlichting, welker ideeën, ondanks de latere strijd van revolutie en reactie, en dwars door de massalisering van het politieke leven, zozeer

konden doorwerken dat zij van de meningen van een elite tot de gangbare frazes der democratie en dus tot gemeengoed geworden zijn. De botsing van revolutie en reactie, tegelijk met de „verticale volksverhuizing" der massa's, hebben echter bij de geestelijke elite, die thans leiding zou moeten geven, de unanimiteit der open en aardse gerichtheid verbroken, die zij, bij alle verscheidenheid, in de 18e-eeuw bezat. Wij moeten „terug naar de Verlichting" in de zin van „terug naar deze unanimiteit" [1]), opdat de wonden der scheidende „politieke beginselen" worden geheeld. Maar in een tijd dat de mensheid deze unanimiteit nodig heeft om verder te leven, weet iedere half-ontwikkelde te vertellen dat wij de oppervlakkigheid der 18e eeuw te boven zijn. Zo gebrekkig is nog de aanpassing van de geesten aan de hedendaagse politieke werkelijkheid.

[1]) Op de practisch-politieke betekenis van het unanimiteitsbeginsel gaat het essay nader in.

LAATSTE ONDERHOUD

door

R. Blijstra

(*Slot*)

Heeft het zin van uur tot uur te verhalen, hoe de tijd omkroop? Die avond ging het licht plotseling om half negen uit. Hoewel ik dit verwacht had, aangezien het getikte reglement de volgende mededeling gaf: 7 uur wekken, 7.30—9 uur schoonmaken van de zaal, wassen, ontbijt, 13 uur middageten, 19 uur avondeten, 20.30 lichten uit, schrok ik en de anderen waren volkomen verrast. Minister Einarson had op dat ogenblik 1200 pesos verloren en betaalde prompt, ondanks de protesten der anderen, „omdat men onder alle omstandigheden zijn speelschulden dient te betalen".

Er viel licht in scherpe stralen van de schijnwerpers binnen en minister Jouvenaz stelde voor nog niet naar bed te gaan. „Het is zo prettig de rook van je sigaret van het donker naar het licht te blazen." Ze bleven dan ook nog even zitten, waarschijnlijk om voor elkaar te bewijzen, dat ze van plan waren zich niet aan de voorschriften te storen, doch het gesprek vlotte niet. Minister Einarson vertelde een oud avontuur, jaren geleden aan de Riviera beleefd. Ze kenden het blijkbaar al, ik kende het zelfs en weldra lagen we te luisteren naar het kraken van de voetstappen der soldaten op het dak. De volgende dag merkte ik op, dat Minister Einarson zich voorzichtig wies zonder een druppel te morsen en het ontbijt was minder goed dan de dag te voren, maar we lieten het ditmaal niet zo lang staan. Toen ik de tafel rondkeek viel het op, dat mijn medegevangenen er onverzorgd uitzagen en ik behoefde maar langs mijn kin te strijken om te weten, dat het met mij evenzo gesteld was. We hadden die ochtend reeds iets gevangenisachtigs, onze schoenen waren niet gepoetst, de vouwen waren uit onze broeken verdwenen, onze boorden groezelig. Ik verbeeldde me, dat we schuwer, minder zelfverzekerd waren in onze bewegingen. De president gaf onzen bewaker de boodschap mee, dat hij kapitein Zegarra wilde spreken. Deze kwam niet opdagen.

Jouvenaz legde eindeloos patience, steeds hetzelfde spel en de anderen keken verveeld toe. Het middageten was al een welkome afwisseling, we beklaagden ons over de kwaliteit en dat gaf gelukkig stof tot conversatie. Minister Einarson begon over het weer te praten, het was zonnig, maar hij veronderstelde, dat de wind wat schraal zou zijn, toen hij naar onze gezichten keek, hield hij verschrikt op. Ik betrapte me er op, dat ik door de ramen naar de blauwe lucht lag te staren en de vogels telde, die voorbijvlogen. Na de siësta ging ik door met tellen. Minister Einarson liep een paar keer de zaal op en neer tot men hem verzocht niet zo te ijsberen. We gaapten zonder slaap te hebben. Avondeten, bridge, ik moest meedoen. Acht uur lagen we weer in bed. Ik lag vrijwel de hele nacht wakker en de anderen vermoedelijk ook. Soldaten liepen op het dak. Er werd één keer geschoten en toen zaten we allen overeind en keken elkaar aan. Daarna ging iedereen weer liggen. Ik stelde me voor, dat ik de muren met één hand om kon duwen, alle vier tegelijk en dan uit het kaartenhuis zou stappen. Of dat mijn gedachten door de zolder boorden, maar dan stootte ik mijn hoofd aan de daksoldaten. Ik draaide me om op mijn krib en nog eens en nog eens en dan hield ik maar op, want de anderen begonnen ook. Eens zei Einarson hardop: „Het is hier rot," en de anderen riepen „sst, slapen!" En tegen de morgen dutte ik in.

Na het ontbijt werden we geschoren en dat was een pretje. We bekeken elkaar met kinderlijk blijde gezichten en gingen toen weer op onze kribben liggen. Ik constateerde onverschillig overigens, maar niet zonder verbazing, dat ik er ineens ook bij hoorde. Einarson kwam naast me liggen en vroeg hoeveel vogels ik gezien had en of ik wel gemerkt had, dat één van de daksoldaten mank liep. Zijn ene been zette hij zwaarder neer dan het andere. „Daarvoor hoef je niet mank te zijn," beweerde ik. „O neen? Nou goed dan." En Jouvenaz speelde weer patience en toen kwam het eten, dat beter was dan de dag te voren, alleen zaten er naar mijn smaak te veel uien in. Maar de anderen zeiden, dat uien gezond waren. En toen gingen we weer op onze kribben liggen.

Om vier uur werden de grendels van de deur geschoven en (zover waren we al) we stonden haastig op. Een kapitein kwam binnen en liep zonder op of om te kijken tot het midden van het vertrek

tussen de kribben. Achter hem liepen vier soldaten en een sergeant. Hij had hetzelfde soort snorretje, dat ook de kapitein, die met ons in de auto hierheen zat, gedragen had, waarschijnlijk een kapiteinssnorretje dus. Juist wilde hij gaan praten toen een vliegtuig laag over het gebouw scheerde. Ik zag hoe hij zijn mond opende en zijn lippen bewoog, doch niemand kon iets verstaan.
Minister Einarson sprong op zijn krib en keek uit het raam.
„Pamfletten," zei hij, toen het lawaai was weggedreund. „De onzen."
„Wat u daar deed was heel gevaarlijk," zei de kapitein strak. „De soldaten hebben bevel te schieten, als u zich voor de ramen vertoont."
„Ze schieten niet eens op het vliegtuig," zei Einarson smalend. De man hield zich goed. „Ik moet de heren verzoeken mij te volgen," zei hij.
Een ogenblik schoot me door mijn hoofd, dat ze ons zouden gaan doodschieten, maar ik zette die gedachte van me af, alleen al omdat ik het plezier van deze afwisseling niet wilde bederven. Een enkele kapitein schiet ook maar niet zo maar drie ministers dood, overwoog ik, nogal kinderlijk, maar zo waren we geworden, zij even goed als ik, na nog geen twee dagen opsluiting. Kinderlijk, en dol op een verzetje in ons eentonig bestaan.
De kapitein trachtte schutterig ons twee aan twee te laten lopen, maar dit lukte niet en toen ging hij ons maar voor, het excercitieveld over, het aan de soldaten overlatend elke ontvluchtingspoging te verijdelen. Ik keek uit naar de pamfletten, doch zag er geen liggen. Het was geen tweehonderd meter tot de brede hardstenen stoep en toch voelde ik me reeds vermoeid toen we de trappen opklommen. We hadden in twee dagen bijna geen voet verzet. In de gang moesten we even wachten voor we de leraarskamer werden binnengelaten. Aan de lange tafel met een verschoten groen kleed zaten generaal Guibal, Hernandes Portela, die ik beiden van gezicht kende, en drie officieren, een generaal-majoor en twee kolonels. Ze zaten in het midden, aan de lange kant met de rug naar de ramen. Wij werden tegenover hen gezet, achter elk van ons stond een soldaat.
„Is het de bedoeling, dat we hier blijven staan, Guibal?" vroeg minister Einarson. „Zou je ons niet een stoel aanbieden?"

„Natuurlijk, natuurlijk, ga zitten." Hij scheen niet erg op zijn gemak. „Uw mannen kunnen wel vertrekken, kapitein. Het is geen verhoor."

„Dan zal ik maar een sigaret opsteken." De daad bij het woord voegend haalde minister Einarson een brede, platte doos, die op tafel stond naar zich toe.

„Mag ik beginnen met me te beklagen over de meer dan infame behandeling van je minderen?" begon de president nu. „Ik weet wel, dat als ik jou in zulke omstandigheden had moeten opsluiten, ik nooit zou vergeten, dat je eens generaal, opperbevelhebber van ons leger, geweest was. Als je ons als gijzelaars wil houden om je te dekken dan kun je er mee volstaan te beletten, dat we vluchten. Maar daarom zijn we nog geen boeven, die je opsluit en gevangeniskost voorzet."

„Kapitein Zegarra is belast met de bewaking, klachten kun je tot hem richten."

„Hij komt niet als ik hem te spreken vraag."

„Zullen we dit punt niet later behandelen?" stelde Portela voor. „De kapitein kan zo lang even hiernaast wachten. Misschien wilt u ons even alleen laten?" Ik hoor een deur slaan, maar durf niet op te kijken uit vrees, dat ik ga lachen.

„We kunnen de morele kant van deze kwestie het best buiten beschouwing laten," stelt de president voor. „En alleen de practische zaken bespreken. Dit is geen verhoor, de opstand is dus mislukt," constateerde de president, het woord nemend. „En nu wil je ons zeker loslaten in ruil voor de vrijheid van jou en je vrienden."

„De opstand is niet mislukt," begon Geribal gewichtig, „maar om verder bloedvergieten te voorkomen..."

„Ja, dat kennen we," sprak de president ongeduldig, „om verder bloedvergieten te voorkomen is hij toch mislukt. Je voorstellen, Guibal."

„Ik heb Leyva, die aan het hoofd staat van jullie troepen hier in de stad vanmorgen doen weten, dat ik de vijandelijkheden wilde staken en jullie vrij zou laten op voorwaarde, dat tien met name genoemde personen, waaronder de hier aanwezigen naar het buitenland zouden vertrekken. Hij heeft den afgezant meegedeeld, dat er geen sprake kan zijn van onderhandelingen, dat hij alleen overgave op genade of ongenade zou accepteren. Mijn voorstel is

nu dit: jij stuurt iemand, dien Leyva goed kent, Guilonard bij voorbeeld, naar hem toe om hem te zeggen, dat hij wel moet onderhandelen."

„Dat ligt buiten mijn competentie," antwoordde Monteiro prompt. „Ik kan de situatie niet beoordelen."

„We kunnen het hier nog gemakkelijk een week of veertien dagen volhouden en ons in het ergste geval een weg naar de kust banen. Twee torpedojagers, de enige hier in de haven, zijn in onze handen. De rest van de vloot is verspreid, één eskader oefent op zee, zeker vijf dagen varen hier vandaan. Ze weten, dat hier een opstand is uitgebroken, maar wij controleren de radio en in elk geval zal de commandant wachten tot hij weet wie gewonnen heeft. Hij zal zich dus niet haasten hierheen te komen. Ik had al bericht van hem gehad als hij onze zijde gekozen had," bekende hij met matte stem. „Intussen kunnen wij ons geschut in stelling brengen en jullie kunnen ons gaan bombarderen. Dan ligt de stad over een dag of wat in puin. Dat was mijn bedoeling niet, dat kan de jouwe niet zijn."

Het was even stil. „Waar is Solcer?" vroeg de president.

„Mijn zwager staat niet aan onze kant," antwoordde Portela. „Hij heeft zich op het laatste ogenblik bedacht. Of hij heeft maar gedaan, alsof hij met onze plannen instemde."

„Hij heeft een dubbel spel gespeeld," meende Guibal. In de verte klonk het doffe gebrom van geschutvuur. „Onze kanonnen zijn in stelling gebracht," vervolgde de generaal. „Ik heb bevel gegeven drie salvo's te geven. Daarna wordt op nadere orders gewacht."

„Dit zal je duur te staan komen. Wij kunnen onmogelijk iemand vrijlaten, die onze burgers beschoten, onze stad verwoest heeft," zei de president.

„Het is nu nog los kruit."

„Ik mag mijn persoonlijke belangen hier niet laten gelden. Leyva is de enige, die de situatie kan beoordelen."

„Of Solcer."

„Of Solcer, dat blijft hetzelfde," gaf de president toe. Beider stemmen klonken gedempt.

„Dat blijft niet hetzelfde," hernam de generaal.

De president haalde zijn schouders op .„Dit onderhoud heeft geen

zin. Als ik Guilonard naar ons hoofdkwartier stuurde met de boodschap, dat wij hier gevangen zaten en graag vrijgelaten wilden worden, zou hij te horen krijgen, dat men daarvan op de hoogte was. Leyva weet, dat we hier zitten."

„Solcer eveneens."

„Wat wil je toch met Solcer?" vroeg de president ongeduldig.

„Hij leidt de regeringstroepen, we zullen maar zeggen de regeringstroepen. Maar hij verschuilt zich achter Leyva."

„Zeg precies, wat je op het hart hebt, Guibal. Draai er niet omheen," drong de president aan.

„Welnu," de generaal richtte zich even op. „Neem aan, dat wij gedwongen zullen zijn onze stellingen te verlaten of misschien niet gedwongen, als we het besluit zouden nemen onze stellingen te verlaten, dan zouden we onze gijzelaars niet mee kunnen nemen. We zouden ze niet mee hoeven nemen ook, want er wordt daar," hij wees met zijn duim over zijn schouder, „geen rekening gehouden met het feit, dat de president van deze republiek, de minister van handel en de minister van buitenlandse zaken in onze handen zijn. Is eenmaal de beslissing gevallen, dat het hard tegen hard zal gaan dan moeten we onze gijzelaars dus achterlaten. Wat moeten we met ze doen? Naar de vijandelijke stellingen brengen en dan laten gaan? Dan hadden we ze even goed niet kunnen hebben. Overigens: we spreken nu, alsof jullie onze gijzelaars zijn; oorspronkelijk waren jullie dit niet. Hadden wij gewonnen dan had een tribunaal over jullie moeten oordelen. De concentratiekampen, het optreden der Nationale Militie, de opheffing van het parlement, de arrestatie van de liberale leiders..."

„Houd maar op," zei Einarson nu heftig. „Je wilt me dus doodschieten."

„Pardon," de generaal keek ineens verdacht vriendelijk om zich heen. „Solcer rekent er op, dat we jullie doodschieten, als hij niet toegeeft. Daarom geeft hij niet toe, daarom acht hij het zo belangrijk voor het volk om ons, een groepje van tien mannen, in handen te krijgen. Zijn jullie dood en heeft hij ons uitgeschakeld dan is hij alleen de baas. Waarmee ik maar wil zeggen, dat we eigenlijk bondgenoten zijn."

„Als dat zijn bedoeling is, zou de zending van Guilonard helemaal geen zin hebben," zei Jouvenaz.

„Ik zou willen weten of dat werkelijk zijn bedoeling is," sprak Guibal.

De mannen tegenover ons keken vol spanning naar den president. Einarson had een nieuwe sigaret opgestoken en blies met vooruitgestoken lippen de rookwolken haastig achter elkaar uit. Jouvenaz had zijn potlood uit zijn zak gehaald en tikte er zacht mee op de tafel. Langs het wat rode hoofd van den kolonel tegenover me zag ik een paar auto's op het excercitieveld rijden. Ze hielden stil voor één der kazernes en er werden mannen uitgedragen, vermoedelijk gewonden. Er ratelde ergens een machinegeweer in de nabijheid.

„Je kunt met Einarson en Jouvenaz overleggen als je dat wilt," stelde Guibal voor.

Monteiro keek even ter zijde, naar Einarson. Deze blies een rookwolk over de tafel, die even bleef hangen aan het ruwe kleed. Met een snel gebaar woei hij haar uiteen.

„We worden er niets wijzer door of we Guilonard sturen of niet," zei hij. „Solcer zal hem heus niet vertellen, wat hij eigenlijk in zijn schild voert. Ik ben het met Jouvenaz eens."

„Maar je geeft toe, dat Solcer de mogelijkheid zelf dictator te worden kan voorzien. Misschien onbewust, wie weet. En dat hij daarvoor alleen maar zijn eis tot onvoorwaardelijke overgave behoeft te handhaven?"

„Natuurlijk." Einarson haalde zijn schouders op. „En wat dan nog?"

„Je ziet dus niet in," de generaal wendde zich nu geheel tot Einarson, „dat een zekere samenwerking met ons niet alleen je positie en je leven zou redden, maar ook aan deze strijd tussen burgers van hetzelfde land een einde zou maken? Als dan een boodschap van den president aan Leyva of Solcer, overgebracht door Guilonard niet zou helpen, één proclamatie door hem ondertekend zou het door ons allen gewenste gevolg hebben."

„Ik sluit geen bondgenootschap met verraders." Het was of de zin tienmaal weerkaatste door de hoge ruimte. Einarson drukte zijn sigaret uit, generaal Guibal stond heftig op, doch ging weer zitten.

„Het is geen kwestie van bondgenootschap. Het is een ruil van uw leven en dat van uw vrienden tegen het mijne en zij, die op me vertrouwd hebben," zei hij zachtjes, met enige dreiging in zijn stem.

„Een proclamatie zou de verwarring nog vergroten," zei ik zachtjes voor me heen, bij wijze van troost.

„Zeg dat niet," meende Einarson, die naast me zat. „Ik moet zeggen, dat het geniaal gevonden is voor zo'n militair. Je reinste diplomaat. Het is jammer, dat we er niet op in kunnen gaan, maar dat voelt hij waarschijnlijk niet. Hij kent alleen krijgsmanseer, dat is heel iets anders dan bij ons. Die staat in boekjes beschreven."

Hij sprak binnensmonds, maar de generaal keek kwaad in zijn richting. Er liep nu trouwens een rode streep over de tafel, vijf militairen met hoge borsten tegen vier haveloze, vastbesloten burgers.

„We hebben elkaar na de weigering van Monteiro niet veel meer te zeggen. Door zijn koppigheid ben ik genoodzaakt een methode te volgen, welke ik ten zeerste betreur, maar aangezien hij niet voor rede vatbaar blijkt moet ik dus aan de andere zijde de redelijkheid verwachten. Ik zal Leyva doen mededelen, dat één uwer morgenochtend wordt gefusilleerd, als hij de tien hem bekende mannen geen vrije aftocht belooft. Ik heb Guilonard slechts gevangen laten nemen, omdat ik voorzag, dat we misschien een bemiddelaar nodig hadden. Hij wordt vrijgelaten als we zouden trachten naar de kust door te breken. Het zou het eenvoudigste zijn," over zijn welgedaan gelaat gleed een glimlach, „als ik Leyva de naam van het slachtoffer meteen kon berichten. Hij of Solcer heeft misschien een persoonlijke vriend, dien hij graag wil redden of een persoonlijke vijand, dien hij graag onschadelijk ziet gemaakt. Als één van de heren zich vrijwillig wil melden? Mij is het onverschillig." Na zijn woorden bleef het stil, twee tellen misschien, maar het waren twee lange seconden.

„Ik..." begon de president, doch minister Jouvenaz overstemde hem: „Dit is een onzedelijk voorstel," zei hij. „Wij eisen, dat een van ons bij loting wordt aangewezen."

„Het is in uw eigen belang, dat dit zo snel mogelijk gebeurt. Maar ik sta er niet op, als de heren zich niet voor elkaar willen opofferen is het mij goed. Hoewel tijdens deze onderhandelingen bij monde van den heer Monteiro een woord is uitgesproken, dat men onder gelijken niet bezigt zonder dat hierop een genoegdoening volgt, wil ik rekening houden met de bijzondere omstandigheden, ik zou moeilijk met mijn eigen gevangenen kunnen duelleren. Dat niet

alleen," vervolgde Guibal met verheffing van stem, kennelijk met zichzelf, zijn spraakzaamheid en edelmoedigheid ingenomen, „dat niet alleen, ik ga zelfs zo ver de heren gelegenheid te geven nog eens over mijn voorstel na te denken. Ik zal kapitein Zegarra order geven elke mededeling uwerzijds onmiddellijk aan mij door te geven. U kunt zich dus nog bedenken, tot vanavond zeven uur. Tegen die tijd bent u het misschien ook onderling eens geworden, wie het eerst zal vallen. Ik zal Leyva nu alleen berichten, dat één van u morgenochtend gefusilleerd wordt, om acht uur, tenzij hij ons vrije aftocht belooft. Ik ben benieuwd..." Hij stond op ten teken, dat de zitting was opgeheven en drukte op een bel voor hem op tafel. De anderen volgden zijn voorbeeld.

„Onze behandeling," begon Einarson, nog snel een sigaret nemend, „moet beter worden."

„Ik zal kapitein Zegarra bevel geven, dat aan elke redelijke wens voldaan moet worden," verzekerde de generaal, ironisch buigend. „Tenslotte hebben ter dood veroordeelden een streepje voor."

„De soldaten van het dak..." vroeg ik.

„Worden verwijderd."

„Je bent een schoft, Guibal," beet Einarson hem toe.

„Dat weet ik, dat weet ik. En jullie zijn dwazen. Maar wie van beiden gelijk heeft kunnen we helaas niet met de wapens tegenover elkaar staand uitmaken. Er wordt slechts van één kant geschoten. Uw geleide, heren."

In de deur stonden de kapitein en de soldaten, die ons hierheen hadden gebracht.

Hoewel ze stof genoeg hadden voor een gesprek werd er tijdens de wandeling naar onze gevangenis en zelfs de eerste minuten na aankomst door geen van de drie mannen iets gezegd, dat verband hield met het afgelopen onderhoud.

„Breng ons een grote kan koffie" beval Einarson den kapitein alsof hij een kellner iets bestelde. „En sigaretten."

De kapitein keek hem even verwonderd aan. „Guibal heeft u bevel gegeven ons als normale mensen te behandelen, nietwaar?"

„Zeker, Excellentie. Het was alleen de toon, die mij even in verwarring bracht."

„Neem me niet kwalijk," bromde de minister. „We hebben nogal

opgewonden gepraat. Let er maar niet op. Maar laat de soldaten nu ophoepelen." Hij wees naar boven.
„Jawel, Excellentie. U kunt mij steeds bereiken door te bellen. Het gevangenisreglement is op last van generaal Guibal vervallen. Elk verzoek, elke mededeling wordt door den bewaker meteen aan mij doorgegeven. Als het een mededeling voor generaal Guibal betreft verzoek ik u mij persoonlijk te laten ontbieden."
„Ik zal er aan denken, kapitein,"
„Dat is een mooie geschiedenis," begon Jouvenaz nerveus lachend, zodra de officier verdwenen was.
„Sst. Nog niet," vermaande Einarson. „Eerst koffie en sigaretten, dan kan ik pas denken."
We kregen nu een keurige bediening: een groot blad met koppen en schotels, melk en suiker apart en een grote doos Engelse sigaretten. Voordien hadden we uit kommen moeten drinken en de koffie kwam uit een kan, waarin alles bij elkaar was gegoten. Einarson begon bedrijvig de koppen uit te delen en eerst nadat we allen voorzien waren, wenkte hij met zijn hand, alsof hij een aantal renners wilde doen starten.
„Vooruit maar," zei hij ter verduidelijking. „Laat iedereen zeggen, wat hij op zijn hart heeft. Jij Monteiro."
„Ik bied mijn verontschuldiging aan, dat ik in deze kwestie wat eigenmachtig ben opgetreden. Maar één moet de leiding nemen en voor allen spreken. Ik heb precies gezegd, wat ik bedoelde en hoe ik het bedoelde. Het is aan jullie te vertellen, in hoeverre je het met me eens bent of niet."
„Jouvenaz."
„Nou, dit is natuurlijk niet leuk. Niemand twijfelt of Guibal zal zijn bedreiging uitvoeren. Ik zou het misschien ook doen. Het had geen zin om Guilonard naar Leyva of Solcer te zenden. Dat kunnen we ook niet doen, voor later. Monteiro's prestige zou er mee naar de maan zijn, het zou gelijk staan met een verzoek om lijfsbehoud. Dat gaat niet. Maar dat voorstel een proclamatie uit te vaardigen, waarin bij voorbeeld gezegd werd, dat het vuren gestaakt moest worden, dat was geen gekke figuur. Tenslotte ben je president, je staat boven de partijen. Het was geen bondgenootschap met de verraders. Je had er de voorwaarde aan kunnen verbinden, dat ze zich jou ter beschikking moesten stellen."

„Formeel was het geen bondgenootschap. In de praktijk komt het op hetzelfde neer als een verzoek om lijfsbehoud."
„Het was geen verzoek meer, het was een bevel."
„Luister, Jouvenaz. Er zijn hier twee kanten aan elke kwestie, het geweten of de eer betreffend. Een buitenkant en een binnenkant. Ik prefereer de binnenkant. Als er twijfel bestaat kiest men de binnenkant, de strikt eerlijke, die het ongunstigst voor jezelf is."
„En voor ons."
„En voor jullie. Maar je zou niet willen, dat ik ter wille van jou of Einarson mijn opvatting prijs gaf? Mezelf eerloos maakte in mijn eigen ogen. Ik begrijp niet, hoe je hier over kunt denken," vervolgde de president opgewonden. „Ik dacht, dat we in dit opzicht nooit verschil van mening konden hebben. Met Guibal een overeenkomst sluiten, onderhandelen; als op hetgeen hij gedaan heeft geen straf staat, dan krijgen we om het jaar zo'n operette. Dat hebben we altijd gehad, juist, omdat op het laatste ogenblik weer een compromis gesloten werd. Dat gekonkel onder elkaar heeft dit land juist zo grondig bedorven. Daarom komen we er juist niet, omdat we steeds onze eigen belangen, ons eigen kleine leven belangrijker achten dan het belang van dit volk. Voel je dat niet of wil je het niet voelen?"
„Ik zie de zaak nuchter. Door een proclamatie uit te vaardigen blameer je jezelf niet. De gewone man, en daar zijn we voor, zeg je altijd, zal denken: een verstandige man, die Monteiro en ik heb, Goddank, weer rust. Solcer wordt niet onze bevrijder en kan later niet zeggen: toen jullie gevangen zaten heb ik de opstand bedwongen. We staan weer precies zoals we stonden, alleen Guibal en zijn makkers gaan het land uit. De vernedering van onze gevangenname is uitgewist, want we hebben ons zelf geholpen."
„Ten koste van onze eer."
„Ten koste van het deel van je eer, dat niemand ziet. Je binneneer, je eigen persoonlijke eer. Omdat je je verbeeldt, dat je het zou kunnen doen om je leven te redden. Omdat je ijdel bent, Antonio. Dit is geen eer, dit is ijdelheid," herhaalde Jouvenaz, blij met de al sprekend gevonden formulering. „Dit is ijdelheid in het kleed der rechtschapenheid. En aan deze ijdelheid offer je ook ons op."
De president keek strak voor zich uit. „Ik ken nu je mening," zei hij. Hij keerde zich tot Einarson. „En de jouwe, Sigurdo?"

„Guibal heeft in elk geval bereikt, wat hij wilde, nu hij geen kans zag zijn huid te redden," meende deze, in zijn koffie roerend. „Hij heeft ons tegen elkaar opgezet. Ik zei al tegen Guilonard, dat het een geniale zet was. Ik wist, dat jij zou weigeren, ik wist, dat wij het niet met je eens zouden zijn. Ik ben een mens, Antonio, ik hecht aan het leven. Het denkbeeld morgen op het excercitieveld daarbuiten te liggen, lokt me niet aan."

„Dat heb ik gemerkt," zei Monteiro.

Einarson kneep even zijn ogen dicht. „Nu vergis je je toch. Je laat me niet uitspreken, maar je bent opgewonden. Ik zou in jouw plaats niet anders gehandeld hebben, denk ik, als ik er alleen had voorgestaan. Maar wij waren bij je. Je vrienden. Daar heb je niet aan gedacht. Wij mogen in dit geval niet aan ons leven denken, maar jij had er aan moeten denken."

„Ik veronderstelde geen ogenblik, dat jullie een andere mening zouden hebben dan ik. Het heeft me diep teleurgesteld, dat jullie het niet met me eens zijn, om welke reden dan ook. Ik voel, dat ik juist gehandeld heb. Ik weet wat me te doen staat." Hij stond op en wilde naar de deur gaan, maar Einarson was hem voor.

„Nog niet bellen. Eerst zeggen wat je gaat doen."

„Laten we er niet om vechten, Einarson. Dit gaat alleen mij aan."

„Dit gaat ons allen aan, eenmaal heb je beslist zonder ons te raadplegen. Verval niet in dezelfde fout. Wij hebben ook een soort eer, al is die niet zo diep geworteld als de jouwe." Ineens liet hij den hogen toon varen en glimlachte. „Denk niet, dat we niet begrijpen, wat er in je omgaat. Je vindt ons inferieure kerels. Je hebt misschien gelijk. Maar of je nu ineens het besluit neemt om die proclamatie te tekenen, maar dat is het niet, dat weet ik wel," zei hij den ander strak aankijkend, „of Guibal wilt laten zeggen dat we geloot hebben, en jij morgen het slachtoffer bent is niet meer een zaak, die jou alleen aangaat. Kom, we moeten het eens worden. Plotseling gaat het mis tussen mensen. Hoe? Wanneer? We kunnen het nooit nagaan. We spreken niet dezelfde taal: dat ontdekken we nu, terwijl we jarenlang in vriendschap met elkaar zijn omgegaan en dezelfde gedachten hadden. Wees niet dwaas en laat bravoure onze beste gedachten en gevoelens niet vertroebelen. Je leven voor ons geven is heel mooi, maar je mag daarbij onze eer niet in het graf nemen. Zo erg ben ik nu ook weer niet op dat leven gesteld. Je hebt je

best gedaan en wij zijn het toevallig niet met je eens. Omdat één van ons zich ongelukkig heeft uitgedrukt, jij of ik of Jouvenaz, omdat ergens een radertje scheef gegaan is moet je niet als een dolle stier opstuiven."
Ik had alleen maar de rug van Monteiro gezien en kon dus niet nagaan, hoe hij op deze toespraak van wisselende stemmingen zou reageren. Maar hij keerde zich nu om, hij was heel bleek, maar hij keerde zich om en ging naar zijn plaats terug. Einarson keek op zijn horloge.
„Het is bij half acht. We zullen zo eten. Laten we het gesprek opschorten. Over de proclamatie behoeven we niet meer te praten."
Niemand antwoordde en de minister greep naar de bel.
„Laat wijn bij het eten brengen, de beste wijn, die er is," zei hij tegen den bewaker. „Gevangenen moeten ook leven."

Ik kon tijdens het eten niet nalaten de drie mannen zo nu en dan tersluiks gade te slaan: één van hen immers at hier voor het laatst en allen wisten dat. Toch kon ik niets aan hen merken, ze aten met smaak en Einarson bediende zich zelfs rijkelijk van de wijn. Ikzelf besefte nu eerst goed, dat mijn leven tamelijk veilig was, ik voelde echter niet de minste blijdschap, waarschijnlijk omdat ik voordien niet in grote angst had verkeerd. En wellicht was hun rust toe te schrijven aan de omstandigheid, dat elk voor zich zo lang de beslissing niet gevallen was, hoopte, dat het zijn beurt nog niet zou zijn. Nauwelijks had ik echter deze gedachte overwogen of de president, die altijd een haastige eter geweest was, schoof zijn stoel achteruit, en zei: „Het lijkt mij het beste nog niet meteen na het eten ons gesprek voort te zetten. We zullen aanstonds moeten beslissen, als iemand zich vrijwillig beschikbaar stelt om gefusilleerd te worden, of hij dat mag doen en als we niet tot overeenstemming komen, zullen we moeten loten. Ik was zoëven opgewonden, om niet te zeggen prikkelbaar. Ik zou deze zaak in alle kalmte willen bespreken en stel dus voor, dat we nu een half uur rust nemen. Vinden jullie het goed?" Zonder hun antwoord, dat slechts toestemmend kon zijn, af te wachten, stond hij op en ging op zijn krib liggen. En nadat de anderen klaar waren volgden ze zijn voorbeeld.
Ik trachtte me als buitenstaander een beeld te vormen van hun

gedachten en als ik deze hier neerschrijf is het meer, omdat ze bij de stemmige stilte hoorden, die nu heerste, dan dat ze van veel waarde zijn voor de karakterisering der drie mannen.
Ik kan niet ontkennen, dat ik hun houding in mijn hart bewonderde. Ondanks hun meningsverschillen, die toch erg openhartig waren besproken, bleek uit hun gedragingen geen spoor van wrok. Of zij echter een paar dagen geleden precies zo tegenover elkaar stonden als op het ogenblik, meende ik te kunnen betwijfelen. Het waren geen mensen, die elkaar nader komen in het gezicht van de dood, integendeel, het leek alsof ze zich van elkaar verwijderden, alsof ze afstand wilden nemen. Ik weet niet of dit op sterkte dan wel op zwakte duidt, hoewel ik het gevoel heb, dat de sterken eenzaam willen sterven. Een verklaring van dat gevoel zou ik echter niet kunnen vinden. Wellicht heeft de wijze, waarop zij hier volkomen in zichzelf gekeerd, zich voorbereidden op het beslissende ogenblik mij tot deze gedachte gebracht. Zoals zij daar lagen waren ze alle drie reeds dood in hun eigen gedachten en ik ben ervan overtuigd, dat ze met zichzelf afrekenden, niet met anderen. Dat het hierop volgende gesprek tot ongedachte verwikkelingen zou leiden, heeft er niets mee te maken. Zij stonden als doden op, toen ze weer tot elkaar kwamen.
Ik maakte een paar aantekeningen: Jouvenaz en Einarson teleurgesteld, dat president geen rekening met hen hield, Monteiro vat dit op als vrees voor de dood, hij is, zonder het zich te willen bekennen, gegriefd, dat zijn beide vrienden zich na de vraag van Guibal niet onmiddellijk aanboden.
Deze opmerkingen geven de toestand onjuist weer: er was nog niets gebroken tussen deze mannen voor ze zich in zichzelf hadden teruggetrokken. Eerst het isolement, de stilte zo men wil, splitste hun eenheid in drie afzonderlijke delen.
De president begon heel zakelijk: „Wij moeten beslissen, wie van ons drieën het eerst zal sterven. Ik begrijp goed, dat we dit niet konden doen in het bijzijn van Guibal. De opmerking van Roberto was juist, mijn aanbod voorbarig. Maar ik voel niets voor loting en ik geloof, dat jullie het daarmee eens moeten zijn. Natuurlijk, om precies te zijn verval ik in herhalingen: in het bijzijn van Guibal hadden we geloot. Maar hier zijn we vrienden, op dit ogenblik mag geen van ons verliezer zijn. Het is iets anders als

er twee zijn overgebleven. Dan vormen we toch geen geheel meer. En ik stel het op prijs de eerste te zijn. Niet, omdat ik vind, dat ik jullie iets verschuldigd ben, nu ik geweigerd heb een compromis te sluiten. Dat vind ik ook, ik had inderdaad met jullie rekening moeten houden. Maar ik vlei me steeds het bindende element geweest te zijn. Jullie hebben me president gemaakt. Ik heb er recht op het eerst te sterven en het is mijn plicht. Zo zie je: de vriendschap." De anderen zwegen. „Nu?" vroeg Monteiro.

„Er bestaat een practisch bezwaar tegen je voorstel, Antonio. Dat is dit: zo lang jij leeft bestaat de mogelijkheid, dat Solcer zich zal bedenken. Dit lijkt in tegenspraak met Guibal's zienswijze, die voor een deel ook de onze is, dat hij wellicht onvoorwaardelijke overgave eist om èn Guibal èn ons kwijt te raken. Maar hij is het meest op jou gesteld. Als één van ons sterft, doch jij nog leeft, komt hij misschien tot bezinning. Als jij dood bent zal hij geen hand uitsteken om ons te redden. Ik stel voor, dat Einarson en ik loten."

De president fronste zijn voorhoofd. „Dat lijkt op..."

„Dat lijkt nergens op. Een eerlijk man mag een eerlijke kans wagen om zijn leven te redden," hernam Jouvenaz. „Het is niet heldhaftig, het is slechts het uitvloeisel van een normaal instinct tot zelfbehoud. Jij bent voor ons te kostbaar om het eerst te sterven, Antonio."

„Ik ben het met Roberto eens, zij het ook niet om precies dezelfde redenen," meende Einarson. „Voor mij is dit alles slechts een uitstel van executie. Het doet er weinig toe wie het eerst doodgeschoten wordt. Maar behalve zijn motief is er nog een ander: we moeten niet al te huiverig de dood ingaan. Ik voor mij ga liever meteen dan over een paar dagen. Bovendien heb jij je in het bijzijn van Guibal aangeboden. Hiermee heb je een grotere fout begaan dan je dacht, hoe zeer die fout je ook eert. Ik voelde me onteerd, Antonio. Niet om jou te bewijzen, dat ik me voor jullie kan opofferen, maar om mezelf te tonen, dat het slechts gebrek aan tegenwoordigheid van geest was en geen angst, wil ik het eerst gaan. Roberto heeft kinderen, ik niet. We gaan niet loten."

„Dat kan ik niet toestaan," zei Jouvenaz. „Ik wil een eerlijke kans hebben, geen oneerlijke."

„Ook niet van een vriend?"

„Ook niet van een vriend. Zelfs ik heb een zeker soort trots. En afgezien daarvan: als ik dit aanneem en ik mocht ongedeerd blijven, dan zou ik moeten aftreden. Dan zou Antonio me dwingen af te treden. Nietwaar?"

„Je dwingt me neen te zeggen, Roberto," antwoordde de president strak.

„Nu dwing je me te loten, Antonio," hernam Jouvenaz.

„Er wordt niet geloot."

„Wie beslist dat?"

„Ik."

De president stond op. „Ik ben dit gesprek begonnen met een beroep op onze vriendschap en jullie komen met practische en ethische bezwaren, bezwaren, neem het me niet kwalijk, van de tweede rang. Angst, gekwetste eer. Kijk," vervolgde hij, „ik heb zoëven liggen peinzen en toen kwamen een paar onaangename gedachten in mij op. Ik vroeg me af, hoe het kwam, dat we zo'n uitstekend team vormden, terwijl we dit land bestuurden. Hoe het kwam, dat het zo goed ging en toch niet helemaal goed. Ik zal eerst zeggen, waarom het goed ging: Einarson is een wereldburger, hij had diplomaat kunnen worden of avonturier. Hij is minister van Buitenlandse Zaken geworden in een klein land. Hij beschouwt de oprichting van onze partij, ons succes, zijn ambt tenslotte ook, als een avontuur. Hij speelt minister. Hij doet het met het gemak van een pianist, die improviseert. Hij is de geschikte man op de geschikte plaats. En jij, Jouvenaz. Je bent een practicus, jij hecht waarde aan je carrière. Je hebt het nooit kunnen uitstaan, dat Solcer knapper was dan jij. Op de academie dan. Je bent eerzuchtig en slim. Je ziet in elk systeem een gat, waar je inkruipt. Je was op weg een rijk man te worden, een handelsman van formaat voor ik je vroeg je krachten aan onze partij te geven. Je bent geknipt voor minister van Handel en Verkeer. Ja, wij vormden een goed geheel. Tot nu toe."

„Maar niet meer voor het aangezicht van de dood." Einarson's stem klonk ironisch. „Je karakteristiek is overigens juist, maar dit is oud nieuws. Dit hebben we zo vaak besproken. Naast de avonturier en de practicus staat de idealist. Die ben jij. Soms wat ontspoord en soms ook ontsporend. Maar je houdt de lijn vast. Je wil ergens naar toe. Een soort dictatoriaal communisme. Het volk

mondig maken door het de weg te wijzen. Ik heb je al vaker gezegd, dat ik daar niet aan geloof. Maar ik doe mee voor mijn en ook voor jouw genoegen. Voor het volk mondig is zullen alle intelligente mensen uitgestorven zijn. Die zijn onvruchtbaar. De wereld wordt dommer." Hij wachtte even. „Ik ken ook je antwoord: de dommen brengen steeds weer intelligente mensen voort. Dit is alles reeds lang en breed door ons besproken. Het heeft weinig met deze kwestie te maken."

„Meer dan je denkt. Wij zijn tot nu toe bij elkaar gebleven en hebben elkaar uitstekend aangevuld. Maar wat ik in de toekomst nodig gehad zou hebben zijn mensen, die met hetzelfde ideaal bezield zijn als ik. Die me niet practisch helpen, doch wier gedachten mij voortstuwen. Dit ogenblik is symbolisch: juist nu ik tot het inzicht kom, dat we afscheid van elkaar moeten nemen, dwingen het toeval of de gevolgen van mijn tekortkomingen me tevens afscheid te nemen van mijn werk. De toekomstige regeerder is niet de man, die alleen maar geschikt is voor zijn werk, het is de man, die diep doordrongen is van het besef zijner verantwoordelijkheid. Het is niet de kapitalist," hierbij wees hij op Jouvenaz, „noch de diplomaat." Hij stak bezwerend zijn hand uit en even kreeg ik een herinnering van één van zijn beste verkiezingsspeeches, jaren geleden, „ik weet, dat dit niets nieuws is. De regeerder is al jaren geen kapitalist of diplomaat meer, zal men zeggen. Dit principe is afgedaan in de negentiende eeuw. Het is waar, in theorie is elke regeerder regent in de beste betekenis van het woord, de hoogste vertegenwoordiger, de vader van zijn volk. Het zijn allemaal gemeenplaatsen geworden."

„Inderdaad, het zijn gemeenplaatsen," meende Jouvenaz.

„Dit bewijst juist hoever we van elkaar verwijderd staan. Voor mij klinken deze gemeenplaatsen steeds weer, alsof ze voor het eerst gezegd worden. Wij zijn van elkaar vervreemd of, hetgeen erger is, jullie hebben mijn beste gedachten, ze mogen dan eenvoudig zijn, nooit ernstig genomen. Jullie hebt me verraden door goedig te glimlachen. Daarom sta ik nu alleen en ik wil alleen tot het eind gaan."

„Daar komt dus de zaak op neer," zei Einarson met een plotselinge beweging den president bij de schouder pakkend. „Dat is het dus. Je wilt ons kwaad maken om ons er toe te brengen je offer, want

zo zie je het, aan te nemen. Dat is valse romantiek, Antonio. Kom tot je zelf, wees een man."

Maar de president rukte zich los. „Ik zweer je, dat ik meen wat ik zeg, Einarson. Als ik op het ogenblik vrij was zou ik jullie beiden ontslaan. Wij zouden niet meer kunnen samenwerken." De anderen keken hem verschrikt aan.

Op dat ogenblik werden plotseling de grendels van de deur geschoven en deze werd wijd open geworpen. Op de drempel stond Dr. Solcer in zijn uniform van stormleider.

„Hoera," riep hij, „we hebben gewonnen. Guibal heeft zich op genade of ongenade overgegeven. Maar goed ook, want hij wist, dat als ik uit het Westen zou aanvallen, zijn stelling geen uur te houden was. Om kwart over zeven heeft hij me laten weten, dat hij capituleerde. Maar wat hebben jullie?" vroeg hij rondkijkend. „Alles is toch in orde? Of niet?"

„Of niet," zei Einarson vriendelijk, „of niet, Solcer."

BOEKBESPREKING

DR J. HULSKER, AART VAN DER LEEUW,
LEVEN EN WERK.
PROEFSCHRIFT LEIDEN.
Uitg. Contact, Amsterdam.

Deze promovendus heeft het onschatbaar voorrecht gehad, met benijdenswaardige letterkundige gaven een benijdenswaardig onderwerp met behulp van een benijdenswaardige volledigheid van beschikbare gegevens, tot een samenvattend overzicht te mogen verwerken.
Een leven, dat, met het 54ste jaar eindigend, een dichterlijk œuvre naliet, besloten tussen het 32ste en het 54ste jaar, zodat het niet te omvangrijk en daardoor overzichtelijk is; een verzameling brieven, gewisseld door den dichter met dezelfde personen, dichters en vrienden, bij wier oordeel als dat van zijn leermeesters en critici Hulsker zich kon aansluiten; mededelingen niet alleen van jeugd- en latere vrienden, maar de meest waardevolle, van de weduwe van Van der Leeuw; schriften met uitgegeven en onuitgegeven, merendeels gedateerde gedichten, varianten en voltooid en onvoltooid proza: dit alles maakte dat het werk, dat Hulsker zich voornam, grondig en volledig gedaan kon worden, en waar hij aan deze grondigheid en volledigheid een opmerkelijk gemak van invoelen en uitdrukken paart, ontstond een boek, dat voor ieder die Van der Leeuw en zijn werk nader wil leren kennen, onmisbaar is.
Dat de synthetische beschouwing, waaraan de niet studieuze, maar niettemin bewonderende lezer van Aart van der Leeuw's werk misschien behoefte gevoelt, achterwege moest blijven, beseft de proefschriftschrijver zelf. Het is nu eenmaal onmogelijk de visie op, de verbeelding van de gehele dichterfiguur te verenigen met de uitvoerige en minutieuze analyse van het werk in al zijn aspecten; en een academisch proefschrift, dat tegelijk een tamelijk uitgebreid lezerspubliek van een geliefd dichter bevredigen wil, is een hybridisch, om niet te zeggen onbestaanbaar, product. Toch geeft dit boek oneindig meer dan b.v. het boek van Groenewegen over Potgieter gaf, en er zal vermoedelijk geen Verwey meer behoeven op te staan, om ons het dichterlijke beeld van Aart van der Leeuw voor te toveren. Eerder acht ik J. Hulsker zelf in staat dit beeld uit zijn lijvig werk af te zonderen en op te roepen, en aldus een nieuwe categorie lezers aan zich te verplichten [1]).

[1]) In dat boek moge dan een hoofdstuk „Zelfcritiek" gevonden worden. Dat Van der Leeuw zoveel gedichten niet publiceerde, of na publicatie bij bundeling achterwege liet; dat hij zelfs bij een herdruk nog schrapte, zowel hele gedichten als coupletten, en veranderde, (verg. 1ste en 2de dr. van Het aardsche Paradijs), maar de onuitgegeven gedichten toch bewaarde, maakt het mogelijk en van belang op de leidende principes van zijn zelfkritiek terug te komen.

Men zal dan ook van mij niet verwachten, dat ik op dit gedegen werk aanmerkingen maak. Wel heeft het enige vragen bij mij doen opkomen, die ik aan Dr. Hulsker, zijn promotor P. N. van Eyck en zijn lezers wens voor te leggen. Ik kan het mij daarbij gemakkelijk maken door in te gaan op enkele van de stellingen, die, ontleend aan het onderwerp van het proefschrift, daaraan zijn toegevoegd.
De eerste daarvan luidt:
„Een groot deel van Aart van der Leeuw's proza en poëzie kan worden gekenschetst als romantische zelfbespiegeling."
Ongetwijfeld is dit juist. Maar de nadruk valt dan wel zeer sterk op het „romantische". Want is het niet het kenmerk van de dichterlijke voortbrengselen van onze tijd, dat zij in hoofdzaak zelfbespiegeling zijn? Is er sinds '80 in onze dichterlijke letterkunde wel iets anders dan zelfbespiegeling en zelfuitbeelding? Kan men, wanneer men er met behulp van een zo volledig biografisch materiaal naar zoekt, niet altijd een hecht verband leggen tussen leven en werk, dat de lyricus – want wat was Van der Leeuw, ook in zijn proza, anders – tot lyricus maakt? Waarbij dan opvalt, dat het onverhuld zelfportret, dat de poëzie doorgaans te zien geeft, in het proza vaak een vermomd zelfportret is. Maar de vermomming is doorzichtig. Wie zal er aan twijfelen, dat „Kinderland" en „De Mythe van een Jeugd" niet alleen, maar ook vele gestalten uit de Verhalen en Vluchtige Begroetingen, maar ook beurtelings „Ik" en „Mijn Speelman", ook tot op zekere hoogte de kleine Rudolf zelfverbeeldingen zijn. Hoezéér zij dat zijn, kon evenwel pas aan het licht gebracht worden door degeen, die de beschikking kreeg over alle levensgegevens.
De tweede stelling zegt:
In de meeste beschouwingen over Aart van der Leeuw is het religieuze karakter van zijn levensbeschouwing en werk te weinig naar voren gekomen. Ik noem deze stelling om er de aandacht op te vestigen, dat inderdaad het wijsgerig en religieus doorgronden van Aart van der Leeuw's wereld- en levensbeschouwing een van de zeer sterke zijden is van dit proefschrift. Maar ook hiervoor geldt, dat een zodanige beschouwingswijze eerst mogelijk is, wanneer er genoeg werk voorhanden is, om een ontwikkelingsgang aan te tonen – zoals door Van Eyck in 1931 na het overlijden van Aart van der Leeuw gedaan is – en pas volledig, wanneer het leven van de dichter afgesloten is. Doordat Van der Leeuw betrekkelijk jong gestorven is, en zijn werk, met name de poëzie en de posthume uitgaven, eerst na zijn dood in hun volle waarde begrepen zijn geworden, leeft zijn dichterlijke verschijning nog te midden van ons, zijn oudere, evenoude en jongere tijdgenoten, en ook dit is het onderzoek ten goede gekomen.
De XIde stelling van Hulsker tenslotte geeft mij de moed nog enkele vragen te berde te brengen:
„De sociologische beschouwingswijze is in de Nederlandsche litteratuurgeschiedenis nog te weinig toegepast."

Hiermee is bedoeld, dat bij de beoordeling van een litteraire verschijning rekening gehouden moet worden met zijn plaats en houding in de maatschappij van zijn dagen en dat daaraan zijn prestaties bij voortduring getoetst moeten worden, iets wat ten onzent het echtpaar Romein, om van beroemde ouderen te zwijgen, doet, en wat Hulsker ten aanzien van Van der Leeuw zeer stellig niet nagelaten heeft. Van mijn zijde kan ik misschien als uitgeefster van enkele van Van der Leeuw's werken aan die sociologische beschouwingswijze iets toevoegen.
Er zijn mij n.l. al lezende en oordelende twee dingen opgevallen, waarvan ik het eerste: dat Van der Leeuw zeer veel werk onuitgegeven liet en nog meer onvoldaan vernietigde, voorlopig buiten beschouwing laat. Het andere is, dat hij, die als jongeling worstelde om tot een gebonden vorm voor zijn werk te komen, maar die later meende, dat zijn beste kracht in zijn dichtwerk lag, (zie de volgende brief en Hulsker, blz. 190, Brief aan Verwey van 24 April 1922: „In mijn dichtwerk voel ik mij altijd het zuiverste leven".), na 1926 de poëzie geheel heeft opgegeven voor het proza. Wat mag daarvan de reden zijn? Het valt mij moeilijk bij een kunstenaar als Van der Leeuw aan onmacht te denken. Van Eyck heeft in zijn „Ontwikkelingsgang" het feit vermeld in een tussenzin: „In „De Opdracht" en „Kleine Rudolf", twee blijkens wat het uitblijven van gedichten bij deze dichter beteekende ongetwijfeld weder moeiten–rijke jaren na „Ik en mijn Speelman" geschreven..." Het uitblijven van verzen wordt dus door Van Eyck onmiddellijk met de „moeiten" van Van der Leeuw's aardse bestaan in verband gebracht. Dit moge gelden voor de jaren 1929 tot 1931, voor die van 1926-1929 lijkt mij de bewering niet houdbaar. Na het laatste gedicht, dat Van der Leeuw schreef, in Aug. 1926, ving in Sept. de Italiaanse reis aan, die hem zoveel vreugde en krachten geschonken heeft, en die dan ook één van de factoren is geweest, die volgens de dichter zelf tot de conceptie van het sprankelende boek „Ik en mijn Speelman" heeft bijgedragen. Ik ben dan ook geneigd de verklaring te zoeken in het volgende:
In de tijd van De Beweging stond de poëzie, niet bij het „profanum vulgus" maar wel bij de ingewijden, hoog aangeschreven. Het was voor dichters een eer, gehonoreerd of niet-gehonoreerd, en doorgaans het laatste, met verzen in het tijdschrift van Verwey te verschijnen en in zijn rubriek „Boeken, menschen en stroomingen" beoordeeld te worden. Men kan gerust zeggen, dat de mooiste verzen van Van der Leeuw, op een enkele uitzondering na, tussen 1909 en 1920 in De Beweging verschenen zijn. Toen De Beweging in 1920 ophield te bestaan, hield ook de stimulans, gelegen in het besef, deel uit te maken van een dichterlijke gemeenschap, op. Daarna, tot 1925, wist De Gids de dichterlijke bijdragen van enkele Bewegingdichters waaronder Van der Leeuw, op te vangen. Aan Verwey schrijft deze dan in 1925: Ik voel nu ook eens dat het niet gemakkelijk is om blijmoedig voort te werken als je niet door appreciatie gesteund wordt. In den Bewegingstijd werd

veel van mijn werk gehouden. Nu keert men er zich van af. Natuurlijk laat ik er mij niet door storen in mijn arbeid, maar soms is het toch wel moeizaam en beklemmend (Hulsker, blz. 338).

De oorlogsjaren zelf waren voor vers-productie niet ongunstig geweest – dit geldt in nog sterkere mate voor de tweede wereldoorlog, waarin ook wij rechtstreeks betrokken zijn geweest –: enerzijds noopte de papierschaarste en het gebrek aan schrijf- en drukgelegenheid tot beknoptheid, anderzijds ontladen dynamische spanningen zich niet in breedsprakigheid. Maar in de jaren na de eerste wereldoorlog vroeg het publiek steeds meer om proza, en wel vnl. romans. De boekenmarkt werd beheerst door... de uitleenbibliotheken. Deze instellingen – een gevolg van de democratisering van de gemeenschap – zaten op de wip bij de boekenproductie: kon een uitgever rekenen op de ± 500 grotere leesbibliotheken in den lande, dan was hij zeker van zijn debiet, en kon een behoorlijke oplaag vaststellen, met een behoorlijk honorarium voor den schrijver.

Tot 1922 had Aart van der Leeuw zijn derde bundel Opvluchten, waarvan het laatste gedicht in Aug. 1920 geschreven was, niet uitgegeven kunnen krijgen voor rekening en risico van een uitgever. 19 Aug. '22 schreef hij aan Uitgeverij C. A. Mees:

„...Ik hoop dus dat u de uitgave van het boekje op u zult willen nemen. Mijn proza heeft dunkt me nog geen haast en over dezen bundel was ik al zoo lang in onderhandeling.

Trouwens m.i. ligt mijn beste kracht toch ook in mijn dichtwerk.

Ik begrijp zeer goed, dat het U niet mogelijk is voor een uitgave van verzen honorarium uit te keeren...

Het manuscript is weer in mijn bezit, ik heb er nog eenige verzen, die mij niet meer zoo wel bevielen uit verwijderd, verder is alles hetzelfde gebleven."

Hier spreekt Van der Leeuw het ook uit, dat zijn beste kracht in zijn dichtwerk ligt. Hij was wat dit betreft, ook op zijn hoogtepunt. Toch eindigt het vrij abrupt in Aug. 1926, vlak voor de stimulerende reis. Hoe is dat te verklaren, anders dan in aansluiting bij wat hieraan voorafgaand gezegd is?

Van der Leeuw begint te zoeken naar een nieuwe vorm. Houvast daarvoor vond hij, zoals Dr. Hulsker hoogstwaarschijnlijk weet te maken, in de kennismaking met Bertrand's Gaspar de la Nuit, dat hij enige jaren later vertalen zou. „Gedichten in proza" heeft men deze korte, grotendeels middeleeuwse verbeeldingen genoemd en Van der Leeuw's Vluchtige Begroetingen zijn niet anders dan dat. Zij vormen de overgang naar de grote composities, de „romans", „Ik en mijn Speelman" en „De kleine Rudolf". Verlangde de maatschappij, de tijdgeest, het publiek proza, en wel speciaal in de vorm van de roman – ook de novelle kon in de ogen van het zoveel-bladzijden-voor-een cent verslindende publiek geen genade vinden –, welnu, de dichter Aart van der Leeuw zou een roman geven, waarin de voornaamste hoedanig-

heden van zijn poëzie waren opgenomen. De zeer sterke rythmiek van de zinnen, het gebruik van het bepalend lidwoord „De gulle, groen geverfde bank" uit „De verwachte" (Hulsker 273) te vergelijken met „Ik en mijn Speelman" (Hulsker 307) het geconcentreerd-beeldende, door het elliptische van de zinsbouw ontstaan (Hulsker, blz. 295 v.); tenslotte, en niet het minst: het gebruik van de ik-vorm, dit alles zijn elementen van zijn gedichten. Een nieuw element is dan, behalve de door Hulsker genoemde, het blijspelachtige. Van der Leeuw als lyrisch dichter kòn niet anders dan autobiografisch, liever gezegd psychografisch schrijven: na de eigenlijk biografische verhalen „Kinderland" en „De Mythe van een Jeugd", na de bundels gedichten en novellen was hij zover losgekomen van zichzelf en zijn verleden, dat hij zijn gerijpte wezen in talrijke facetten spiegelen kon, tot uitdrukking brengen in een kunstvorm, die tegelijk gedicht en proza, tegelijk staand en voortschrijdend was, en die toch alle uitwassen van het experimenteerstadium, waarin b.v. Prins en zelfs Van Looy zijn blijven steken, achter zich gelaten, afgesneden had. In deze synthese van dichtwerk en proza heeft Aart van der Leeuw zijn verzoening met de maatschappij van zijn dagen beleefd, hij heeft er *zijn* wezen en werkelijkheid door opgelegd aan de hem omringende samenleving. Ook van deze zijde bezien, sociologisch dus, vertoont het werk van Aart van der Leeuw – een dichter, die tot geen concessies in staat was – de triomf van die dichter over de maatschappelijke werkelijkheid, die hem aanvankelijk benauwde en uitdreef.

Men moge nu met mij van mening zijn, dat in De kleine Rudolf die werkelijkheid enig geweld wordt aangedaan, zoals ik dat vroeger uitgesproken heb ten aanzien van De Mythe van een Jeugd, het doet er weinig toe. Van der Leeuw heeft niet alleen die werkelijkheid gedwongen in te gaan in zijn droom, hij heeft er ook zijn lezers toe gedwongen. De zuiverende, verheffende invloed van „Ik en mijn Speelman", en „De kleine Rudolf" is vèrstrekkend geweest. En tegenovergesteld aan de wijze, waarop zededichters als Cats en Beets dit hebben gedaan. Zij daalden af tot hun lezers, hij trok ze omhoog.

Dit is vermoedelijk ook de reden, waarom hij zoveel van zijn werk vernietigd heeft. Hij stelde zijn maatstaf buitengewoon hoog, zoals Dr. Hulsker herhaaldelijk aantoont. Tientallen van zijn verzen, misschien honderdtallen prozastukken voldeden hem niet. Hij, die het verkondigen van levensblijheid zich tot taak had gesteld, moest het lijden voorbij zijn om zichzelf in zijn werk te kunnen bevredigen. Van de verzen zijn vele bewaard gebleven, en wij die niet alleen Van der Leeuw's hoge artistieke en zedelijke maatstaf zouden willen hanteren, maar toch ook de levens- en ontwikkelingsgang van deze fijne en edele mens willen leren kennen in zijn streven naar harmonie, kunnen van vele fragmenten en afgekeurde gedichten door het boek van Dr. Hulsker kennis nemen. Toch vraag ik mij af, of het niet ook de moeite lonen zou een groot deel van deze, door hemzelf afgekeurde

verzen-nalatenschap als zodanig een plaats te geven achter de herdruk van zijn volledige gebundelde dichtwerk. Men heeft dit met Leopold ook gedaan, en daarbij de uitgave zelfs niet beperkt tot voltooide gedichten.
Er doen zich nog een paar vragen aan mij voor, die ik stellen, maar niet beantwoorden wil.
Het komt mij voor, dat de invloed van Boutens op Liederen en Balladen niet beperkt is gebleven tot die van diens „Legende van Beatrijs" op „De Legende van Eludoor".
Dr. Hulsker noemt als invloeden, die op het procédé van de latere romans van invloed zijn geweest, 1°. de filmcreaties van Charley Chaplin, 2°. de moderne buitenlandse romans, als die van Kafka, Ehrenburg, Dos Passos. Charley Chaplin wordt inderdaad door Van der Leeuw in zijn brieven genoemd met betrekking tot zijn werk, de genoemde prozaïsten niet. Waarschijnlijker lijkt mij dan ook, dat naast Charley Chaplin Cyrano de Bergerac hem heeft voorgezweefd; en het weinig bekende verhaal van een zeer door Van der Leeuw bewonderd groot Frans dichter „L'illusion héroïque de Tito Bassi". Het is in de Ik-vorm geschreven, en vertelt het leven van een jonge man, die treurspelheld wilde zijn en met zijn optreden op het toneel altijd een komisch effect bereikte. Inderdaad dus een soortgelijke figuur als Charley Chaplin, die dan ook niet als filmheld maar door zijn menselijkheid treft, als créateur en regisseur van zijn eigen voorstellingen. Of Van der Leeuw de novelle van De Régnier gekend heeft, daarover zou misschien alleen mevrouw Van der Leeuw uitsluitsel kunnen geven.
In ieder geval kende hij verschillende andere novellen van De Régnier, waar hij in 1926 uit Italië over schrijft aan Van Eyck: „Er is geen land waar je zooveel onzichtbare vrienden mee naar toe kunt nemen als Italië: Ruskin, Barrès, Taine en als je naar Venetië gaat natuurlijk De Régnier. Zijn gedachten erover neem ik mee, en hier heb ik zijn roman „La Peur de l'Amour" nog eens overgelezen, die in Venetië speelt, en ook één van zijn laatste verhalen „l'Entrevue". Verwey kende en bezat „l'Illusion héroïque". (Hulsker blz. 39).
Nu ik Verwey opnieuw met Van der Leeuw in verband heb gebracht, wil ik ook nog op het volgende wijzen: Van de maar enkele niet door de promovendus met name en citaat genoemde gedichten uit de bundel „Herscheppingen", heb ik er geen zo gemist als de Dansliederen. Waarom noemt hij ze niet? Waarom worden ze nooit in een bloemlezing opgenomen? Hulsker heeft niet gevonden, waar zij voor het eerst gepubliceerd zijn geweest. Toch zijn het juist deze, aan het eind van zijn bespreking in De Beweging volledig afgedrukte gedichten geweest, die Verwey inspireerden tot het aan Aart van der Leeuw opgedragen en hem op 2 Febr. 1915 toegezonden gedicht „De Woordendans", waarvan ook Hulsker de eerste regels aanhaalt:

Wie in dit ruig getij
Zo zoete dansen puurt
Als gij,
Is begenadigd.

Verwey had eind 1914 van Greshoffdi ens „Muzenalmanak voor 1915, Het Jaar der Dichters" ontvangen, en met een schok van blijdschap daarin de hem nog onbekende dansliederen aangetroffen. Men moet dit weten, wil men Verwey's gedicht volkomen begrijpen; dat „Danslied" al in Juli 1912 en „Nog een danslied" in Juli 1913 geschreven was, dus lang voor de oorlog van 1914, doet niets af aan het feit, dat Verwey, van deze liederen uitgaande, zich aan het oorlogsleed ontheven voelde, en in een, het gehele dichtwerk van Van der Leeuw omvattend gedicht daaraan uiting gaf. Men kan deze liederen ook niet verwaarlozen, wanneer men Van der Leeuw's ontwikkelingsgang, door angst en smart heen naar vreugde en dankbaarheid, aan de hand van zijn gedichten en prozaschriften wil aantonen.
Ik kom hiermee tot het laatste vraagpunt: het dualisme in Van der Leeuw, zijn worsteling om de kracht tot uitbeelding van levensvreugde. Zoals dit in de laatste strofe van het tweede danslied is uitgedrukt:

„Eerst voel ik wendend nog mijn tranen dringen,
Dan draai ik zalig voor de lach mijns monds,
Als derwischen in godsaanbidding springen,
En David danst om de arke des verbonds."

Deze kracht heeft Van der Leeuw pas na zijn 30ste jaar bereikt, hoewel hij op de gewone leeftijd voor dichters – 16 jaar – met schrijven in een gymnasiastenblad was begonnen.
Hij zelf schrijft het toe, – en zijn biograaf met hem – aan de ongunstige uiterlijke omstandigheden: de noodzakelijkheid snel af te studeren na een wat gerekte gymnasiumtijd, vlug klaar te komen met een studie die niets aantrekkelijks voor hem had, maar die hem een maatschappelijke positie in het vooruitzicht stelde; een betrekking aan een levensverzekeringsmaatschappij, die ook niets aantrekkelijks voor hem had, maar die hem en de geliefde vrouw het noodzakelijk levensonderhoud waarborgde. Zeker kan men deze reden, sociologisch bezien alweer, afdoend noemen. Maar een innerlijk proces wordt nooit alleen door de omstandigheden bepaald, en wij moeten dus ook naar de geestelijke keerzij zoeken. M. i. is deze te vinden in de hem ingeschapen tweestrijd: van enerzijds natuurliefde en levensvreugde, anderzijds doodsverlangen. Ook in het boek van Hulsker kan men de plaatsen vinden, waar dit doodsverlangen zich in Van der Leeuw als een geweldige macht openbaart. Zijn hunkeren naar opgaan in de natuur, naar de onbewustheid van de natuur, is er niet van te scheiden. Men ontmoet het in zijn gepubliceerde werk het eerst, waar het optreedt als „de worstelstrijd": „Maar mij kwelde nog een andere nijpender nood, waarvoor ik heul

zocht bij moeder. Hij werd mij niet door vreemden aangedaan, doch ontsproot uit mijzelven. Misschien had hij al lange jaren in mij gehuisd in een vage gedaante die niet verontrustte. Nu echter stond ik tegenover hem van aangezicht tot aangezicht; hij stortte zich over mijn tegenweer, als een stormwind vaart over de halmen. Op het onverwachtste greep hij mij aan, verlamde mijn wil en mijn denken, houdend mij in het spel zijner wreedheid een secunde zwevend boven het bodemlooze van den ondergang. Ik wachtte bij de opengedraaide brug aan de vaart, droomerig turend hoe de deinende golfjes met de scherven van kleuren en vormen stoeiden. Dan eensklaps kwam het uit mijn bloed naar boven gebruist, dat de open brug mij niet mocht weerhouden, dat het water mij dragen zou, dat het mij riep, dat het mij wenkte. Kracht sterker dan menschelijk trok mij tot zich naar de wiegende diepte, reeds had een voet zijn steun verloren, krampachtig klemde ik mij aan de leuning vast. Bij dien tweekamp heroverde ik allengs mijn zinnen, de brug werd gesloten en met knikkende knieën vervolgde ik mijn weg. Een andermaal overrompelde mij de blinde drang als de stoomtram waarschuwend luidend langs het schemerig grachtje schokte. Ik zag de breede, hijgende machine naderen; om de wielen glom het vuur van den oven, langs de donkere flanken siste de dichte, heete ademdamp. Dan kon ik mij niet weerhouden en snelde, den nabijen gloed en hitte op wangen en handen, vlak voor den dreigenden dood, over de rails. De stoker vloekte en smeet naar mij met een steenkool, ik zag de daverende wagens met een zwaai achter de boomen verdwijnen, bevend van afgrijzen om wat ik, machteloos, had bestaan..." (Kinderland, blz. 132).

Men ontmoet het opnieuw, waar hij in het centrale gedicht „Levensgestalten" uit zijn eerste bundel „Liederen en Balladen", „Lysippus... in starre wanhoop" en met het loodzwaar pak van vroeger lijden en nooit verzoende zonden beladen achterliet; dan weer in „De Mythe van een Jeugd", waar Kaspar-Marsyas (ook deze mythologische naam is waarschijnlijk niet rechtstreeks uit het Grieks afkomstig, maar door het medium van De Régnier's Marsyas) zich van het leven berooft. En nog directer in de „Bekentenis" van na 1917: „De puberteitsgloed van mijn bloed doofde uit en daarmee de brand van de velden. Jaren lang ging ik door een natuur, die als verkoold was: niets van vroeger kon ik terugvinden. Het was of het donker floers dat er zich over uitgespreid had, niet meer kon optrekken. Toen kwam mijn 30ste jaar met zijn nieuwen bloei. De natuur kreeg een heerlijk aangezicht. In een innige liefde boog ik mij over haar, leerde al haar planten en dieren kennen en ik zong van hun eenvoud en schoonheid. Daarna begon ik mij naar God te keeren, al zag ik Hem ook niet... Nu weet ik dat een mensch afdaalt als hij een plant wordt. Als mensch zelf moest ik God bereiken, niet in de vermomming van een roos of linde. Neen, zelfs niet als vogel.

Tot dat gevoel ben ik nu gekomen en weer heeft de natuur zich voor mij gesloten, alsof ze zich veronachtzaamd voelde. Er hangt weer een

damp over de velden. Ach, en ik lijd zoo onder die vervreemding."
Dit is meer dan neerslachtigheid, minderwaardigheidsgevoel, gedruktzijn door plagende schoolkameraadjes, door ongunst der omstandigheden. Hier is levensangst, doodsverlangen. En daarnaast, daartegenover het geluk om zijn scheppend vermogen, het genieten van de natuur, van zijn eigen zuivere zinnelijkheid. Van der Leeuw voelde, dat het doodsverlangen wanneer hij er in gedichten en proza aan toegaf, hem naar de afgrond zou voeren. Hij moest eerst in zichzelf de levensangst overwonnen, de blijheid veroverd hebben, voor hij zich als kunstenaar uiten kon en... durfde. Het is dan ook niet zo, dat het geplaagd-worden van een dichterlijk kind lijdt tot onmaatschappelijkheid: zijn kwetsbaarheid trekt de plagers aan; zijn anders-zijn wordt door de massa niet geduld.
En dan in het laatste boek, „De kleine Rudolf" uit het zich als angst voor een geliefd leven, voor het verlies van de geliefde door een verkeersongeluk. De angst om de schapen op de rails, van zijn kleuterperiode, voor de langstrekkende koeien, die hij zich verbeeldde dat door de ruiten op hem afkwamen en hem vermorzelden, uit zijn jongensjaren, deze angst van den dove voor dat wat hij niet hoort aankomen, maar plotseling voor zich ziet, voor wat hij zich verbeeldt, vergezelt hem tot zijn levenseind. Hij is er altijd als de tegenpool van zijn geluk in „liefde, droom, intuïtie", zoals Van Eyck het juist en scherp geformuleerd heeft.
Er is misschien geen edeler voorbeeld van zelfoverwinning dan wat de dichter Aart van der Leeuw ons in zijn werk en leven heeft nagelaten. Misschien is een begenadigd kunstenaarschap als het zijne de compensatie voor een lichamelijke onvolwaardigheid; of omgekeerd de lichamelijke ontoereikendheid voorwaarde voor een zo sublieme en subtiele ontwikkeling van ziels- en scheppingskracht. Ons dit zo duidelijk voor ogen gesteld te hebben, is een van de vele verdiensten van Hulsker's boek [1]).

[1]) Een kleine onbeantwoorde vraag moge nog volgen: Hoe komt het, dat Van der Leeuw levenslang moeite had met de spelling? Van de oudere dichters, die nog opgevoed zijn met De Vries en Te Winkel en daarbij gebleven, ken ik er buiten hem maar één, die slecht spelde, en die is geen intelligent en belezen erudiet, als Van der Leeuw ongetwijfeld was. Die is oppervlakkig, slordig, weinig ontwikkeld, weerhaanachtig. Kan het samenhangen met Van der Leeuw's zeer sterke instelling op vormen en kleuren? Bijziende was hij ook: op het 15-jarige jongensportret komt de bril al voor. Zijn school-loopbaan moet ongetwijfeld door de onzekerheid in het zien en horen, en daarbij de onzekerheid in het spellen, zeer bemoeilijkt zijn, en hij was wèl de persoon om zich dat aan te trekken.

MEA MEES-VERWEY

IRRATIONEEL PHILOSOFEEREN

Dr. H. Oldewelt: „De plaats van den mensch in de totaliteit van het leven" (N.V. Noord-Holl. Uitg. Mij. A'dam 1945).

Een op irrationeele uitgangspunten berustende en met irrationeele middelen werkende philosofie als die van dr Oldewelt krijgt voor een ander licht het karakter van mystiek. Verplaatst men zich niet in de innerlijkheid van haar beginsel, dan blijkt zij ook eigenlijk niet overdrachtelijk te zijn. Wat concreet en subtiel bedoeld is, wordt abstract en werkelijkheidsvreemd. Alle levensphilosofie, die de strooming wil benaderen en de stilstand schuwt, is niettemin aangewezen op algemeene uitdrukkingsmiddelen en voelt zich belast met het probleem van de taal, „wier stramheid slechts op de voltrokken gebeurtenis is ingesteld maar niet op de voltrekking zelf" (43). Men voelt zich hier — en trouwens in de heele „teneur" van het boek — aan Bergson herinnerd, zooals bij de uitwerking van Oldewelts evolutionistische philosofie aan Spencer, terwijl zekere inwerkingen van het door eenige moderne Engelsche denkers verdedigde emergentiebeginsel kunnen worden vermoed. Ook Simmel, hoewel evenmin vermeld, is nabij.
De irrationeele levensphilosofie is met een principieel onophefbaar dualisme „denken" — „eigenlijke werkelijkheid" belast en daarom romantisch. Toch wil zij „eigenlijke werkelijkheid" benaderen en vatten, langs niet-rationeelen weg. Oldewelt baseert zich op de introspectieve waarneming, die men hem na moet doen om hem te kunnen begrijpen. Uitgangspunt is de onbereikbaarheid van het organische voor den menschelijken geest (21). „Ons begrip vermag zich van den zijnstrant van het organische geen rekenschap te geven... Ons denken verkeert in de onmogelijkheid om betreffende den aard van het organische de adequate vraag te stellen" (94). „Aangezien bewustzijn... daar ontwaakt waar afzondering bedreven wordt... vermag bewustzijn nooit anders dan wat afgegrensd is te constateeren" (207). Zijn bewustzijn, (rationeel) denken, rede en geest hetzelfde? Wanneer Oldewelt deze begrippen subtieler uiteengehouden had, zou hij zich misschien op een minder gemakkelijke wijze hebben afgemaakt van Hegels poging om door

dialectiek het verstand boven zichzelf uit te tillen. Nu heet het eenerzijds, dat de helderheid van ons bewustzijn gekocht wordt met vergrooting van den afstand die onzen geest van de werkelijkheid scheidt, waarop een uitspraak volgt, die ik niet anders dan als een monstruositeit kan beschouwen, nl., dat een wijsbegeerte, die den toets van „de" hedendaagsche psychologie niet verdraagt, haar bestaansrecht verliest. Anderzijds valt te lezen, dat juist de toenemende helderheid, waarmee wij introspectief den duur ontwaren, het gevolg is van een steeds meer vrij komen van wat Bergson de „obsession de l'espace" heeft genoemd (127). Deze duur-ervaring is geen begripsmatig ervaren, maar een innerlijke beleving, die met toenemende helderheid gepaard gaat en contact maakt met de „eigenlijke" werkelijkheid, in plaats van hiervan af te leiden. Is een dergelijke helderheid in een of anderen vorm een bewustzijnshelderheid of niet? Zoo ja, dan geldt het „incommensurabele" niet voor het bewustzijn zonder meer, maar alleen voor de rationeele toespitsing daarvan.

Wij begrijpen iets van het organische, door zijn groei te beleven. Dit kunnen wij, introspectief, waarnemen aan het groei- en omzettingsproces van een denkbeeld, een „ervaring omtrent het organische", waaraan het geheele tweede hoofdstuk is gewijd, een begrijpelijke uitvoerigheid, want de schr. acht zich gerechtigd een dergelijke beleving als werkhypothese toe te passen op het terrein van de biologie en de menschelijke samenleving. Men moet Oldewelts breed uitgesponnen analyse van een dergelijke introspectieve ervaring eigenlijk zin voor zin wegen om haar waarde te kunnen beoordeelen. Uitgangspunt is het vervuld-zijn van een „onderwerp", dat voert tot een „denkbeeld", een „idee", die voor de aandacht het karakter van „uniciteit" vertoont, die het gevoel aanspreekt, maar nog geen „denkbaren" inhoud heeft. Heel deze beschrijving, hoe subtiel dikwijls ook, doet mij aan als een moeizame, maar vergeefsche worsteling om te ontkomen aan wat O. zelf „de inadaequaatheid van ervaring en verwoording" noemt, die niet eerst opdoemt, wanneer het bewustzijn van „verslaggever" tot „constructeur" wordt, maar reeds zijn zuiver-reproductieve activiteit — de mogelijkheid daarvan verondersteld — hindert. Kan een denkbeeld zonder denkbaren inhoud zijn? En is een idee als „een vorm van aandacht" niet noodzakelijk een vorm van

bewustzijnsaandacht en daarmee een grond tégen de practische opvatting van het bewustzijn? (13) De introspectieve ervaring is een soort innerlijke techniek, die men bezwaarlijk anders dan als een psychisch-geestelijke oefening, dus een werkzaamheid van het bewustzijn, kan denken en bij het door den schr. gekozen voorbeeld bewegen wij ons geheel in de sfeer der beteekenissen, die een nauwkeurig taalphilosofisch fundament vereischen. De overdracht van het innerlijk ervaarbare wordingsproces van een denkbeeld op het natuurverloop als geheel behoudt daardoor iets van een „metabasis eis allo genos".

Evolutie is geen vooruitgang, maar voortgang. Voor het leven is de ononderbroken verandering belangrijker dan wat er door de verandering ontstaat. Toch stelt schr. in de evolutie een richting vast, een „voortontwikkeling", zooals hij het ergens met een leelijk woord noemt, naar een toenemende gecompliceerdheid (85), terwijl hij haar ook ziet als een „op wegzijn naar steeds grooter vrijheid" (111). De werking van den alom waarneembaren levensimpuls kan zich echter door de inadaequaatheid der materie niet ten volle doorzetten, het leven wordt door de materie „miskend" en begeeft zich, om dit „miskend-worden" steeds weer „uit te stellen" al dieper in haar, zoodat heel de ontwikkeling van het leven op aarde wordt tot „één eindeloos betoog, voerend van alinea naar alinea en van hoofdstuk naar hoofdstuk, welke aan hun onderlingen samenhang hun zinrijkheid danken" (53).

Er spreekt uit het irrationalisme van Oldewelt een eerlijk, driftig en dikwijls diep gravend denken, waarvoor men, ook bij verschil van uitgangspunt, eerbied moet hebben. Zijn beschouwingen over psychische hygiëne en ethiek en over recht en vergelding kunnen aanspraak maken op een beteekenis, die elke richtingsbeperktheid te boven gaat. Zijn stijl is helaas nogal moeizaam, zijn zinsbouw dikwijls slordig, terwijl het halsstarrig gebruik van eenige afschuwelijke germanismen de lectuur niet bepaald veraangenaamt. Men dient, uiteraard, een zoo uitsluitend op introspectie gefundeerde studie als de zijne los te maken van elk abstract objectiviteitsbegrip. Maar is men van dit begrip af door het een „ideaal" of een „geesteshouding" te noemen, „wier mogelijkheid thans nog niet vaststaat, maar pas blijken kan, als ze bereikt is"?

BEERLING

AAN DIT NUMMER WERKTEN MEE:

Mr. G. J. Resink, geb. 1911

Indo-Europeaan, opgeleid in Indonesië, thans referendaris 2de klasse Algemeene Secretarie, herhaaldelijk geïnterneerd geweest, heeft rechtswetensch. art. gepubliceerd en verzen. De hier afgedrukte maken deel uit van een uit te geven bundel.

Dr. A. J. P. Tammes

Redacteur N.R.C., verantwoordelijk voor het buitenl. overzicht De Toestand. Doceert leer der internationale betr. aan de Ned. Econ. Hoogeschool. Is gepromoveerd in de rechten: De rechtsbetrekkingen van de leden van het Britsche Gemeenebest, onderling en in het volkenrecht. Artikelen van polit. jurid. en liter. aard.

Max Dendermonde (pseudoniem), geb. 1919

Opgeleid voor onderwijzer; journalist, thans redacteur bij de omroep. Verzen, Tijdelijk Isolement, 1941; Water en brood, 1942. Proza: God in de Toren (roman 1942); Bruin, Rood en Groen en Muziek in de herfst (Novellen 1942 en 1946).

Dr. J. Suys, geb. 1897

Leeraar Lyceum den Helder; 1931 gepromoveerd op: Leo Sjestow's protest tegen de rede; De Nieuwe Politiek, 1946.

R. Blijstra, geb. 1901

Chef kunstredactie Het Vrije Volk, redacteur Critisch Bulletin, heeft o.a. geschreven: IJzeren Vlinders (1927), Gericht tot zelfbehoud; onder pseudoniem R. van Harlingen: Haaien voor Nabatoe; in 1945: Het gevaarlijke beroep en Geheim archief.

Dr. Mea Mees-Verwey.

Uitgeefster, dochter van Albert Verwey, gepromoveerd 1928: De beteekenis van Johannes van Vloten; heeft enkele dichtbundels gepubliceerd.

Dr. R. F. Beerling, geb. 1905

Journalist tot op heden. Geschriften: Antithesen (1935), Crisis van den Mensch, Moderne Doodsproblematiek (1945), Protestantisme en Kapitalisme.

Uitgaven van

Van Loghum Slaterus' Uitgeversmaatschappij N.V.

DR G. F. C. GRISS

IDEALISTISCHE FILOSOFIE

Een humanistische levens- en wereldbeschouwing

Aldus vat de auteur het doel van dit helder geschreven geschrift samen: „het geven van een grondslag van idealistische filosofie, die algemeen aanvaard kan worden en tegen kritiek bestand is, die verkregen wordt bij volledige ontplooiing van het bewustzijn en daardoor tot een levens- en wereldbeschouwing voert."
Dit boekje kan voortreffelijk meehelpen aan een humanistische overtuiging een hecht wijsgerig fundament te verschaffen.

PRIJS *f* 3.50 GEBONDEN

*

DR S. HOFSTRA

DE HOUDING VAN DEN MENSCH TEGENOVER DE NATUUR

Een origineel en interessant geschrift, waarin de schrijver de verschillende relaties die de mens tot de natuur kan hebben, op scherpzinnige wijze onderzoekt. Duidelijk toont de schrijver aan, dat in verschillende tijdperken en bij verschillende volken het accent telkens weer op een andere houding ligt. Belangrijke aantekeningen verhogen de waarde van dit boekje.

PRIJS *f* 2.50 GEBONDEN

*

MR DR JAN F. DE JONGH

DE VERNIEUWING VAN ONS STAATKUNDIG BESTEL

De schrijver, directeur van de School voor Maatschappelijk Werk, poogt in dit boek, na een analyse van de fouten van het verleden, een weg te wijzen naar een staatkundige organisatie, waarbij, behalve aan de eisen van vrijheid en democratie, ook aan de eisen van *doortastendheid, slagvaardigheid* en *efficiency* wordt voldaan. Tal van actuele politieke vraagstukken komen daarbij ter sprake.

PRIJS *f* 4.25 GEBONDEN

VERKRIJGBAAR IN DE BOEKHANDEL

N.V. DRUKKERIJ G. J. THIEME - NIJMEGEN